

MİRCEA ELİADE'İN TÜRKÇEYE ÇEVİRİLEN DİN BİLİMİ ÇALIŞMALARININ TANITIMI VE ÇEVİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ramazan ADIBELLİ
Arş. Gör. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
adibelli@erciyes.edu.tr

Geçtiğimiz yüzyılın en önemli dinler tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Romen asıllı Mircea Eliade'in çalışmaları din bilimi alanında özellikle de dinler tarihi bağlamında araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynak oluşturmaktadır.¹ 1907 yılında Romanya'nın başkenti Bükreş'te dünyaya gelen Eliade'in vefat tarihi olan 1986 yılına kadar Rumen, Fransız ve İngiliz dillerinde kaleme aldığı kitap, makale, bildiri vb. sayısının iki bini aştığı ifade edilmektedir.² Eliade'in sunduğu bu zengin malzeme, özellikle 1950-1970'li yıllarda Batı'da yapılan din bilimi çalışmalarının birçoğuna yön vermiştir. Her ne kadar Eliade'in teorileri özellikle ölümünden sonra bazen hakaret

¹ Eliade'in biyografisi hakkında özet bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Ordeal by Labyrinth: Conversation with Claude-Henri Rocquet*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1982, s. 203-211; Julien Riès, “Éliade Mircea”, in Paul Poupard (dir.), *Dictionnaire des religions*, 2^e édition corrigée, Presses Universitaires de France, Paris 1985, s. 513-517; Joseph M. Kitagawa, “Eliade, Mircea” in Mircea Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 5, Macmillan, New York 1987, s. 85-90; Joseph M. Kitagawa – W. Mahoney, “Eliade, Mircea”, in Elizabeth Devin et al. (eds.), *Thinkers of the 20th Century: A Biographical, Bibliographical and Critical Dictionary*, Himalayan Books, New Delhi 1987, s. 149-151; Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni. L'histoire des religions a-t-elle un sens? Correspondance 1926–1959*, Cerf, Paris 1994, s. 16-30; Kürşad Demirci; “Eliade, Mircea”, TDV İslâm Ansiklopedisi, *Cilt 11, TDV Yayınları*, İstanbul 1995, s. 33-35; Bryan S. Rennie, “Eliade, Mircea”, in Edward Craig (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 3, Routledge, London 1998, s. 260-263; Robert Segal, “Eliade, Mircea”, in Neil J. Smelser & Paul B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social Behavioral Sciences*, Volume 7, Elsevier, Amsterdam 2001, s. 4406-4409; Bryan S. Rennie, “Eliade, Mircea [Further Considerations]”, in Lindsay Jones (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, Vol. 4, Macmillan, New York 2005, s. 2757-2763.

² Douglas Allen - Dennis Doeing, *Mircea Eliade: An Annotated Bibliography*, Garland Publishing, New York - London 1980, s. viii. Eliade'in bibliyografyası hakkında en önemli kaynaklardan birini oluşturan bu kitabın yanında sunlara da bakılabilir: Joseph M. Kitagawa - Charles H. Long, *Myths and Symbols: Studies in Honor of Mircea Eliade*, University of Chicago Press, Chicago 1969, s. 417-433; Constantin Tacou (dir.), *Mircea Eliade*, L'Herne, Paris 1978, s. 387-405; Mircea Eliade, *Ordeal by Labyrinth*, s. 213-225.

derecesine varan sert eleştirilere tabi tutularak gözden düşürülmeye çalışılmış olsa da hâlâ günümüzde din bilimsel incelemelerin teorik altyapısını oluşturmaya devam ettiği görülmektedir.³ Eliade'ın dini konulardaki analizlerinden ve kutsallıkla ilgili teorisinden ülkemizde din bilimi alanında yapılan çalışmalarda yeterince yararlanılmadığı görülmektedir. Eliade'ın eserleri bağlamında oluşan yurtdışındaki bilimsel hareketliliğin ülkemizde yeterince hissedilmeyişinin önemli nedenlerinden biri onun çalışmalarının dilimize geç aktarılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Eliade'ın ilk bilimsel kitabı, onun ölümünden dört yıl sonra dilimize çevrilebilmiştir. Onun din teorisinin geçerliliğinin tartışıldığı ve özellikle ABD'deki bazı araştırmacıların Eliade döneminin kapatılması gerektiğini savunduğu bir dönemde Türk okuyucusunun onun eserleriyle çok geç tanışması din bilimi alanında çalışma yapanlar için büyük bir eksiklik olmuştur.⁴ Geç de olsa Eliade'ın din bilimi alanında kaleme aldığı kitapların birçoğu Türkçeye çevrilebilmiştir.

Bu çalışmadaki amaç Eliade'ın dilimize çevrilen din bilimi çalışmalarını bir bütün olarak sunmak ve bu alanda araştırma yapanların ya da dini konulara merak duyan okuyucuların Eliade'ın ele aldığı konuları doğru ve eksiksiz olarak anlamalarını sağlamaktır. Az sonra görüleceği üzere Eliade'ın kitaplarının çoğu belirli konular etrafında tasnif edilerek derlenen makalelerden oluşmaktadır. Bundan dolayı örneğin mit, sembol, kutsal mekân, kutsal zaman vs. gibi konular, birçok kitapta ele alınmaktadır. Bir konunun farklı kitaplarda ele alınması bazen tekrara yol açsa da çoğu zaman o konunun farklı perspektiflerden açıklanmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı Eliade'ın bir konu hakkında söylediklerini tek kaynağa dayanarak ortaya koymak eksik ya da

³ Birçok eleştirmen, Eliade'ın antisemit olduğunu savunarak, onun bu düşüncüyü din bilimi çalışmalarında da yansıttığını ve dolayısıyla da bilimsel çalışmalarının bir değer taşımadığını ima etmektedir. Örneğin bkz. Ivan Strenski, *Four Theories of Myth in Twentieth-Century History: Cassirer, Eliade, Lévi-Strauss and Malinowski*, Second Printing, University of Iowa Press, Iowa 1989; Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco; l'oubli du fascisme*, Presses Universitaires de France, Paris 2002; Daniel Dubuisson, *Impostures et pseudo-science: L'oeuvre de Mircea Eliade*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq 2005.

⁴ İskoçyalı dinler tarihçisi Ninian Smart, Eliade'ın din bilimi teorisinin artık geçerli bir tarafının kalmadığını ve dolayısıyla da Eliade döneminin kapanması gerektiğini düşünmektedir (Bkz. Ninian Smart, "Beyond Eliade: The Future of Theory in Religion", *Numen*, Vol. 25, No. 2 (August 1978), s. 172 vd; Ninian Smart, "Encyclopedia of Religion", *Religious Studies Review*, Vol. 14, No. 3 (July 1988), s. 197). Smart'ın bu çağrısı, sonraki yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından daha eleştirel bir biçimde yankılandırılmıştır. Örneğin bkz. Roger Corless, "After Eliade, What?", *Religion*, Vol. 23, No. 4 (1993); Roger Corless, "Building on Eliade's Magnificent Failure", in Bryan Rennie (ed.), *Changing Religious Worlds: The Meaning and End of Mircea Eliade*, State University of New York Press, New York 2001, s. 3-10; Russell T. McCutcheon; "Methods, Theories, and the Errors of History: Closing the Eliadean Era With Some Dignity", in Bryan Rennie (ed.), *Changing Religious Worlds*, s. 11-23; Tim Murphy, "Eliade, Subjectivity and Hermeneutics", in Bryan Rennie (ed.), *Changing Religious Worlds*, s. 35-48.

yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Üstelik onun kullandığı kavramların zamanla geliştiği, bazılarının anlam değişikliğine uğradığı ve bazılarının da bir süre kullanıldıktan sonra ortadan kaybolduğu hususları göz önünde bulundurulmazsa Eliade'in din bilimi çalışmalarını doğru okumak mümkün olmaz.

Eliade'in Dinler Tarihi ile ilgili şimdye kadar dilimize çevrilen bilimsel çalışmalarını kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu; çev. Mehmet Aydın, Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, İkinci Baskı, Din Bilimler Yayınları, Konya 1995, 193 sayfa.

Kutsal ve Dindışı, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991, 191 sayfa.

İmgeler ve Simgeler, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992, 219 sayfa.

Mitlerin Özellikleri, çev. Sema Rifat, Birinci Baskı, Simavi Yayınları, İstanbul 1993; İkinci Baskı, Om Yayınları, İstanbul 2001, 264 sayfa.

Ebedî Dönüş Mitosu, çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, 189 sayfa.

Dinler Tarihi Sözlüğü, (Ioan Couliano ile birlikte), çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, 366 sayfa.

Şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, 560 sayfa.

Babil Simyası ve Kozmolojisi, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, 114 sayfa.

Aşya Simyası, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, 108 sayfa.

Dinler Tarihine Giriş, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 455 sayfa.

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 462 sayfa.

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 2, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 480 sayfa.

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 3, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 328 sayfa.

Demirciler ve Simyacılar, çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 264 sayfa.

Mistik Hint Erotizmi, çev. Renan Akman, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, 79 sayfa.

Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, çev. Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya 2005, 600 sayfa.

Zalmoksis'ten Cengiz Han'a. Daçya ve Doğu Avrupa Folkloru ve Dini Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, 339 sayfa.

Mircea Eliade'in bu eserleri yanında ilk baskısı 1978'de, ikinci baskısı 1985'de yapılan ve Eliade'a ilişkin makaleler ve hatıralar derlemesinden oluşan *Cahier de l'Herne Mircea Eliade* (Constantin Tacou (ed.), Le Livre de Poche, Paris) başlıklı eserde bulunan makalelerden ikisi Mircea Eliade'in kendisine ait olmak üzere toplam on makale dilimize Havva Köser tarafından çevrilerek *Din ve Fenomenoloji. Mircea Eliade'in Eserlerine Toplu Bakış* (İz Yayıncılık, İstanbul 2001, 295 sayfa.) adı ile yayımlanmıştır.

Eliade'in adı geçen eserlerini yukarıdaki sıraya göre değil, bu çalışmaların orijinal dilde yayımlandıkları sıraya göre ele alıp bunlar hakkında genel bilgi verilecektir. Çalış-

maların tarihi bağlamlarının ortaya konulması son derece önemlidir. Zira bu sayede Eliade'ın din teorisinin tarihi gelişimini yeniden inşa etmek mümkün olmaktadır. İkinci bölümde ise Eliade'ın Türkçeye çevrilen din bilimi çalışmalarının onun düşüncelerini ne derece doğru yansıttığı konusu üzerinde durulacaktır. Diğer bir deyişle problem, şu soru etrafında ele alınacaktır: “Mircea Eliade'ın din bilimi çalışmalarının Türkçe çevirilerini okuyan bir kişi, onun din teorisini düzgün bir şekilde kavrayabilir mi?”

Eserler

Asya Simyası

Alchimia Asiatică, Cultura Poporului, Bucureşti 1935, 76 sayfa. Fransızca çevirisi: *Alchimie asiatique (L'Alchimie chinoise et indienne). Le mythe de l'alchimie*, Éditions de l'Herne, Paris 1978.

Eliade'ın yayımlanan ilk bilimsel kitabı olan bu eser, “Asya Simyası” ve “Simya Miti” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.⁵ Eliade, Hindistan'da kaldığı 1928–1931 yılları arasında simya hakkında çok sayıda doküman toplamıştır.⁶ 1934 yılının Ağustos ayında ise Berlin'deki Stadtbibliothek'e giderek hem Doktora teziyle ilgili en son çıkan kaynakları gözden geçirmiş hem de bu beş-altı haftalık süre içerisinde *Alchimia Asiatică için gerekli dokümanları tamamlamıştır*.⁷ Bu dokümanlara dayanarak Eliade, 1935 yılında *Vremea* dergisinin üç sayısında simya ile ilgili yazılar yazmıştır. *Alchimia Asiatică'nın* ilk bölümü Eliade'ın yazdığı bu üç yazıdan oluşmaktadır. Bu kitapta Eliade, simyanın yeni oluşmakta olan bir bilim yani bir ön-kimya olarak değil, bir kozmoloji ve bir soterioloji içeren manevi bir teknik olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁸

Babil Simyası ve Kozmolojisi

Cosmologie şi alchimie babiloniană, Vremea, Bucureşti 1937, 135 sayfa. Fransızca çevirisi: *Cosmologie et alchimie babylonienne*, Gallimard, Paris 1991.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır: 1) Kozmos ve Büyü, 2) Büyü ve Maden-

⁵ Bu kitabın ikinci bölümünü oluşturan “Simya Miti” başlıklı yazı Fransızcaya “Le mythe de l'alchimie” başlığı ile çevrilerek *Herne* yayınevinin önemli şahsiyetlere ayırdığı *Cahier* dizisinin 33'üncü sayısında yayımlanmıştır: Constantin Tacou (dir.); *Mircea Eliade*, s. 157-167. Bu kitabın içinde yer alan on yazı, Havva Köser tarafından çevrilerek *Din ve Fenomenoloji. Mircea Eliade'ın Eserlerine Toplu Bakış* adıyla yayımlanmıştır. Bu yazılar içerisinde Eliade'ın “Le mythe de l'alchimie” başlıklı yazısı da bulunmaktadır. Bkz. Mircea Eliade, “Simya Mitosu”, in Constantin Tacou (Yayına Hazırlayan), *Din ve Fenomenoloji. Mircea Eliade'ın Eserlerine Toplu Bakış*, çev. Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 173-195.

⁶ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe. Mémoire I, 1907-1937*, Gallimard, Paris 1980, s. 84.

⁷ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe*, s. 399-400

⁸ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe*, s. 409; Mircea Eliade, *Cosmologie et alchimie babyloniennes*, Gallimard, Paris 1991, s. 9.

cilik, 3) Canlı Kozmos ve 4) Babil Simyası. Bu kitap, Eliade'in simya ile ilgili olarak *Alchimia Asiatică ile başlattığı yazılar dizisinin devamı niteliğindedir. Alchimia Asiatică'nın önsözünde Eliade*, Babil simyası ile ilgili bir kitap yazacağını haberini vermektedir.⁹ Daha önce Asya (Hint ve Çin) simyasını inceleyen Eliade, *Cosmologie și alchimie babiloniană*'da Babil simyası üzerinde durmaktadır. Bu yazı dizisini Yunan-Mısır simyası ve Arap simyası ile devam ettirmeyi plânlayan Eliade'in bu projesi gerçekleşmemiştir.¹⁰

Kitabın önsözünde Eliade, *Alchimia Asiatică'nın Rumen kültürü açısından bir yarar taşımadığı yönündeki eleştirileri anlamsız bulmakta ve büyük Avrupa kültürleriyle eşit düzeye getirecek bilimlere Romanya'da gereken önemin verilmemesinden dolayı duyduğu endişeyi dile getirmektedir.*¹¹

Simya konusunda yaptığı yorumun “devrimci” bir niteliğe sahip olduğunu ifade eden Eliade'a göre bu yeni metot, insanlığın zihinsel evriminin anlaşılması bakımından da bir devrim meydana getirecektir.¹² Onun şu cümleleri bu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır:

Madencilik, tarım, takvim, “kanun” vs. gibi büyük keşiflerin insanoğlunun varoluşunu önemli ölçüde değiştirdiği hususuna dikkat çekilmiştir. Ancak bu değişimin içsel dinamiği ile bunun kozmik sonuçları anlaşılmamıştır. Gerçekten de her yeni temel keşifle birlikte insanoğlu, ampirik bilgilerinin sınırlarını genişletmek ve yaşama vasıtalarını yenilemekle kalmamakta, yeni bir kozmik düzey keşfetmekte, başka bir gerçeklik düzeyini tecrübe etmektedir. Zihinsel sıçrayışı meydana getiren şey bizatihi madenlerin keşfi değildir. İnsanoğlunun başka bir kozmik düzey bulmasını, yani o zamana kadar bilinmeyen ya da anlamsız görünen gerçekliklerle irtibat kurmasını mümkün kılan şey, bu madenlerin “varlığı” olmuştur. Başka bir deyişle, tıpkı tarım vs. gibi madencilik, insanoğlunun Kozmosa dair sahip olduğu imgeyi değiştirerek insanlık hâlini kökten değiştiren zihinsel sentezlere yol açmaktadır. Sonraki keşiflerin aştığı ya da geçersiz kıldığı bu zihinsel sentezler, insanlığın psişik ve manevi evriminin gerçek faktörleridir. Bu noktanın altını iyice çizmek gerekir, çünkü modern bilim, bu keşiflerin kozmolojik anlamını ve deneysel değerini son derece ihmal etmiştir. Söz konusu olan, var olma kavgasında yeni bir araç (maden, tarım, vs.) değil sadece, o zamana kadar insanın düzeylerine ve ritimlerine ulaşamadığı başka bir Kozmosun ifşasıdır. Bu “ifşa” kelimesini etimolojik anlamıyla ele almak gerekir. İnsanın önünde yeni bir kozmik düzey “açılır” ve insan buraya somut ve deneysel olarak girer... Madenin insanoğlunun tecrübesine müdahale etmesi bile onun Kozmos hakkındaki tüm zihinsel sentezini

⁹ Mircea Eliade, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, s. 8.

¹⁰ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe*, s. 409-410.

¹¹ Mircea Eliade, *Cosmologie et alchimie babyloniennes*, s. 13.

¹² Mircea Eliade, *Cosmologie et alchimie babyloniennes*, s. 9, 15.

*değiştirdiği için yapısını da kökten değiştirmektedir.*¹³

Eliade, insanlığın maddi alanda yaptığı keşiflerin onun zihinsel dünyasını ya da başka bir deyişle manevi dünyasını da değişikliğe uğrattığının altını çizmektedir. Oysa özellikle bilim tarihçileri tarafından incelenen simya, kimyanın ortaya çıkışını hazırlayan bir ön safha olarak görülmüştür. Bundan dolayı da simya, bilimsel evrimin bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Kaldı ki Eliade'a göre simya ile uğraşanların yani simyacıların asıl hedefi maddi alanda bir ilerlemeden ziyade manevi alanda tekâmül etmektir.

Bu önsözde, Eliade'ın din bilimi çalışmalarının hepsinin altında yatan temel hermenötik ilkeye kısaca atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Eliade, bu kitapta “ruhun ezeli tutkusu olan Yaratılışla yırtılan/parçalanan Gerçekliği birleştirme”den söz edileceğini bildirmektedir.¹⁴

Önsözde dikkat çeken diğer bir husus ise Eliade'ın yazmayı plânladığı üç kitaptan bahsetmiş olmasıdır. O, sözünü ettiği bu üç kitaptan sadece *Comentarii la Legenda Meşterului Manole'u* yazabilmiş, *La mandragore* ile *Symbole, mythe, culture* adlı kitapları ise kaleme alamamıştır.

Cosmologie și alchimie babiloniană'nın kozmoloji ile ilgili bölümlerinde “dünyanın merkezi” sembolizmini ve şehirlerle tapınakların aşkın modellerine ilişkin ideolojiyi çözümlleyen Eliade, daha sonra dünya merkezi sembolizmi, tapınakların, şehirlerin ve evlerin arketipleri, doğulu ve arkaik düşüncenin Platonik yapısı ile ilgili konuları *Traité d'histoire des religions* ve *Le mythe de l'éternel retour* ile *Images et symboles* adlı eserlerinde yeniden ele almaktadır. Eliade'ın daha sonra kaleme aldığı çalışmalarındaki konuların ve bunlara ilişkin yorumların *Cosmologie și alchimie babiloniană*'da çekirdek hâlinde yer aldığı görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla Eliade'ın adı geçen konularla ilgili görüşlerinin seyrini düzgün bir biçimde takip edebilme açısından bu eser son derece önemli bir yere sahiptir.

Dinler Tarihine Giriş – Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi

Traité d'histoire des religions, Payot, Paris 1949, 405 sayfa. Gözden geçirilmiş ikinci baskısı: Payot, Paris 1964. Almanca çevirisi: *Die Religionen und das Heilige. Elemente der Religionsgeschichte*, Otto Müller Verlag, Salzburg – Munich 1954. İngilizce çevirisi: *Patterns in Comparative Religion*, Sheed and Ward, New York – London 1958.

İngiltere'deki Romanya Büyükelçiliğinde kültür ataşesi olarak görev yapan Eliade, Bükreş Üniversitesinde dini sembolizm üzerine verdiği derslere dayanarak

¹³. Mircea Eliade, *Cosmologie et alchimie babyloniennes*, s. 15-16.

¹⁴. Mircea Eliade, *Cosmologie et alchimie babyloniennes*, s. 16-17.

¹⁵. Mircea Eliade, *Les moissons du solstice. Mémoire II, 1937-1960*, Gallimard, Paris 1988, s. 20, dip.

Oxford'da 1941'in kışında yazmaya başladığı bu kitabı, 24 Ocak 1948 tarihinde bitirmiştir.¹⁶ İtalyan dinler tarihçisi Raffaele Pettazzoni'ye Paris'ten gönderdiği 10 Şubat 1949 tarihli mektupta Eliade, aslında bu kitaba *Prolégomènes à l'histoire des religions* (Dinler Tarihine Giriş), *Principes d'une Histoire des Religions* (Dinler Tarihinin İlkeleri) ya da *Morphologie du sacré* (Kutsalın Morfolojisi) başlığını koymayı düşündüğünü fakat yayıncı Gustave Payot'un ısrarı üzerine *Traité d'Histoire des Religions* adına karar verildiğini bildirmektedir.¹⁷

Kitabın başına Fransız filolog ve tarihçi Georges Dumézil bir takdim yazısı yazmıştır. Kanser hastalığına yakalanan eşi Nina'nın uzman bir doktor tarafından muayene edilmesi için Kasım 1943 tarihinde Paris'e gelen Eliade, burada Dumézil ile tanışmıştır.¹⁸ Ocak 1941 tarihinde Eliade, Portekiz'in başkenti Lizbon'daki Romanya Büyükelçiliğine kültür müşaviri olarak atanmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşının sonunda Komünist blok içerisinde kalan Romanya'da iş başına gelen yeni idare, 1 Kasım 1944'te Eliade'in görevine son vermiştir. Birkaç yıl önce kansere yakalanan eşi Nina, hastalığa yenik düşerek 20 Kasım 1944 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Eliade, bu kitabını birkaç yıl önce kaybettiği eşi Nina'ya ithaf etmektedir. 1949 yılının Kasım ayında Portekiz'i terk ederek üvey kızı Adelgiza ile birlikte Paris'e gelen Eliade, maddi yönden sıkıntı içerisindeydi.¹⁹ Bu sıkıntısını bir nebze de olsa gidermek amacıyla Dumézil, Eliade'in ünlü *l'École pratique des hautes études*'ün din bilimleri bölümünde bir dizi ders vermesini sağlamıştır.²⁰ Eliade'in verdiği toplam on ders *Traité d'histoire des religions*'ün ilk dört bölümüyle ilgilidir. 8 Şubat 1946 tarihinde verdiği ilk derste Eliade "arkaik dinlerdeki gök tanrılarının yapısı" ile ilgili bölümünün bir kısmını okumuştur.²¹ Dumézil'in 1976 yılında ilk cildi piyasaya çıkan *Histoire des croyances et des idées religieuses* adlı kitabının tanıtımını yapması üzerine Eliade, hatıra defterine şöyle bir not düşmektedir: "Yanlış yolda gitmediğimi artık biliyorum. *Traité*'nin başarısını 1948 yılında yazdığı önsözden dolayı Dumézil'e borçluydum. Bana 1945 yılından itibaren *École pratique des hautes études*'de ders verme imkânı verdiği ve beni

¹⁶ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I : 1945–1969*, Gallimard, Paris 1973, s. 91; Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 113.

¹⁷ Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 200. Krş. Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 100; Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 113. Yaklaşık otuz yıl sonra hatıra defterine yazdığı notta Eliade, bu kitabın orijinal adının *Prolégomènes à l'histoire des religions : morphologie et structures du sacré* (Dinler Tarihine Giriş: Kutsalın Morfolojisi ve Yapısı) olduğunu bildirmektedir (Mircea Eliade, *Fragments d'un journal II : 1970–1978*, Gallimard, Paris 1981, s. 271).

¹⁸ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 88.

¹⁹ Bkz. Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 55, 107-110, 150, 175.

²⁰ Michel Meslin, "Préface", in Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 9.

²¹ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 20; Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 102-103.

Brice Parrain ile tanıştığı için ona minnettarım.”²² Dumézil, asıl metni Rumence ve İngilizce olarak yazılan *Traité*’nin Fransızca metnini okuyarak düzeltmeler yapmıştır. Düzgün bir Fransızca metne kavuşan *Traité*’ye Dumézil bir de önsöz yazmayı kabul etmiştir.²³ Dumézil’in faaliyetlerinin yoğunluğundan dolayı *Traité*’nin son bölümlerini ise Jean Gouillard düzeltmiştir.²⁴

Eliade’ın *Traité*’yi tamamlayacak olan ikinci bir ciltten bahsetmesi dikkat çekicidir.²⁵ Pettazzoni’ye yazdığı yukarıdaki mektupta Eliade, on beş yıl boyunca üzerinde düşünülen ve sekiz yılda yazılan bir kitap olarak nitelendirdiği *Traité*’nin devamı olacak bu ikinci cilt hakkında şu bilgileri vermektedir: “Maalesef, savaştan bu yana sürdürdüğüm hayat çalışmamı bir cilt hâlinde yayımlamamı engelledi. Daha önemli ve en kişisel bölümler ikinci ciltte yer alacaktır. Bu ikinci cildin ne zaman yayımlanacağını ise Allah bilir!”²⁶ Pettazzoni’ye yazdığı 31 Ekim 1950 tarihli mektupta Eliade, yine *Traité*’nin ikinci cildinden söz etmektedir.²⁷ 1951 yılında yayımlanan *Le chamanisme et les techniques archaïques de l’extase* adlı kitabının önsözünde Eliade, ha ikinci bir ciltten bahsetmeye devam etmektedir. *Traité*’nin sonuç bölümünde Eliade, dini fenomenleri, tarihsel açıdan ele almadan bunları birer hierofani olarak incelediğini ve sözünü ettiği ikinci ciltte “tarih”in ne derece kutsallaşmaya elverişli olduğunu ve dini değerlerin ne ölçüde tarihselleştiğini inceleyeceğini belirtmektedir.²⁸ *Histoire des croyances et des idées religieuses*’ün ilk cildi piyasaya çıktıktan sonra hatıra defterine yazdığı 16 Nisan 1976 tarihli nota Eliade, bu kitabın *Traité*’nin devamı ve tamamlayıcısı olduğunu ifade etmektedir.²⁹

Traité, önsöz ve sonuç bölümleri dışında on üç bölümden oluşmaktadır: 1) Yaklaşımlar: Kutsalın Yapıları ve Morfolojisi, 2) Gökyüzü: Gök Tanrıları, Semavi Ritler ve Semboller, 3) Güneş ve Güneş Kültleri, 4) Ay ve Ay Mistiği, 5) Sular ve Su Sembolizmi, 6) Kutsal Taşlar: Epifaniler, İşaretler ve Biçimler, 7) Yeryüzü, Kadın ve Doğurganlık, 8) Bitkiler, Yenilenme Sembolleri ve Ritleri, 9) Ziraat ve Bereket Kültleri, 10) Kutsal Mekân: Tapınak, Saray, “Dünyanın Merkezi”, 11) Kutsal Zaman ve Ebedi Dönüş Miti, 12) Mitlerin Morfolojisi ve İşlevi, 13) Sembollerin Yapısı.

Traité’deki temel düşünce, kutsalın kozmik gerçekliklerde yani profan dünyaya

²² Mircea Eliade, *Fragments d’un journal II*, s. 281. Gallimard yayınevinde yayın yönetmeni olan Brice Parrain ile Eliade’ın tanışması önemli bir açılım sağlamıştır. Zira daha sonra Eliade’ın din bilimi çalışmalarının birçoğunu bu yayınevi yayımlamıştır.

²³ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 109, 131.

²⁴ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 150-151.

²⁵ Mircea Eliade, *Traité d’histoire des religions*, Payot, Paris 1949, s. 379, 386, 387.

²⁶ Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 200.

²⁷ Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 230.

²⁸ Mircea Eliade, *Traité d’histoire des religions*, s. 387.

²⁹ Mircea Eliade, *Fragments d’un journal II*, s. 271-272.

ait nesnelere ve olaylarda tezahür etmesinin paradoksu üzerine dayanmasıdır.³⁰ Eliade, Fransız sosyolog Roger Caillois'nın *L'homme et le sacré* adlı eserinde yaptığı tanımlamayı aynen benimsemekte yani kutsal/kutsal olanı, profanın/profan olanın karşıtı olarak tanımlamaktadır.³¹ Eliade'in böyle muğlak bir tanım yapması, bu kavramın dini fenomenlerin tamamını kapsayacak genişlik ve esneklikte olmasını sağlamak amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Kutsalın tezahür etmesi fenomenini nitelendirmek üzere Yunancada kutsal ve görünmek, tezahür etmek anlamlarına gelen hiero+fani terimlerinden oluşan hierofani kavramını icat ederek ilk kez bu eserde kullanman Eliade'in temel metodolojik öncülü şu şekildedir:

Dini bir fenomen ancak kendi düzeyinde ele alındığı takdirde yani dini ölçekte incelendiğinde dini bir fenomen olarak görünecektir. Bu fenomeni fizyoloji, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, dilbilim, sanat v.s. ile kavramaya çalışmak ona ihanet etmek, indirgenemez olarak sadece onda bulunan şeyi yani onun kutsal niteliğini göz ardı etmek demektir.³²

Traité, Eliade'in din bilimi çalışmaları açısından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Zira Eliade, bu eserde kendine has bir metodolojiyi ortaya koyarak o zamana kadar alışıl gelmiş Dinler Tarihi formatının dışına çıkmıştır. Sadece *Traité*'nin içindekiler kısmına bakmak bile Eliade'in dini fenomenleri kronolojik sıraya göre ele almadığını ve dolayısıyla da tarihi bağlamı hesaba katmadığını görmek için yeterlidir. Eliade, incelediği dini fenomenleri kutsal-profan diyalektiği ya da hierofanilerin diyalektiği bağlamında değerlendirerek bunların tarihi gelişim süreciyle değil, sahip oldukları ortak yapılarla ilgilenmektedir.

Ebedî Dönüş Mitosu

Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétition, Gallimard, Paris 1949, 254 sayfa. 1969 yılında aynı yayınevi tarafından kitabın genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapılmıştır. Almanca çevirisi: *Der Mythos der ewigen Wiederkehr*, Eugen Diederichs Verlag, Düsseldorf 1953. Almanca çevirinin ikinci baskısı: *Kosmos und Geschichte. Der Mythos der ewigen Wiederkehr*, Rowohlt Taschenbuchverlag, Hamburg 1966. İngilizce çevirisi: *The Myth of the Eternal Return*, Pantheon Books, New York 1954 ve Routledge and Kegan Paul, London 1955. Bu çeviri, Başlığı değiştirilerek ve yeni bir önsözle yeniden yayımlanmıştır: *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*, Princeton University Press, Princeton 1959.

Kitap, önsöz dışında dört ana bölümden oluşmaktadır: 1) Arketipler ve Tekerrür, 2) Zamanın Yeniden Doğuşu, 3) Bedbahtlık ve Tarih, 4) Tarihin Terörü.

³⁰ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 60.

³¹ Bkz. Roger Caillois, *L'homme et le sacré*, Gallimard, Paris 1950, s. 17.

³² Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, s. 11.

Bu kitabı Eliade, Tantzı ile Brutus Coste'a ithaf etmektedir. *Eliade'nin Portekiz'deyken işsiz kaldığı bir dönemde yardımuna yetişen Lizbon'daki Romanya Büyükelçiliği maslahatgüzarı* Brutus Coste, Nina'nın tedavisi için gerekli harcamaların karşılanabilmesi için kaynak temin etmiştir.³³ Bundan dolayı Eliade, yaşadığı zor anlarda kendisine yardım elini uzatan dostlarını unutmamış ve bir vefa örneği olarak bu kitabını onlara ithaf etmiştir.

Eliade, *Le mythe de l'éternel retour*'un en sevdiği ve en anlamlı bulduğu kitabı olduğunu ve eserlerine hangi sırayla okunması gerektiğini soranlara her zaman bu çalışmayla başlamalarını tavsiye ettiğini bildirmektedir.³⁴ İlk önce *Cosmos et histoire* (*Kozmos ve Tarih*) adını koymayı düşündüğü bu kitapta Eliade, "Tarihin terörü" diye nitelendirdiği fenomenin kaynaklarını izah etmeye çalışmaktadır.³⁵ Eliade, önsöze şu cümlelerle başlamaktadır:

Aşırı iddialı görünmekten çekinmeseydik bu kitaba *Tarih Felsefesine Giriş* alt başlığını koyardık. Sonuçta bu denemenin asıl amacı budur; şu farkla ki tarihsel fenomenin spekülatif analizi yerine bir tür "tarih" bilseler de bunu hesaba katmamak için her türlü çabayı sarfeden arkaik toplumların temel tasavvurlarını sorgulamaktadır.³⁶

Eliade'a göre arkaik ve geleneksel toplumlardaki insan ile modern toplumdaki insan arasındaki temel fark, birincisinin kendisini Kozmos ve kozmik ritimlerle ilişki içerisinde hissederken diğerinin sadece Tarih ile ilişkili olduğunu savunmasıdır.³⁷ Eliade, bu kitaba *Kozmos ve Tarih* başlığını koyma isteğinin hareket noktası bu düşüncedir. Tıpkı kutsal ve profan arasındaki diyalektik karşıtlık gibi Eliade, arkaik insan ile modern insan arasında bir karşıtlık görmektedir. Buna paralel olarak da Kozmos ve Tarih arasındaki karşıtlıktan söz edilmektedir.

Bu kitapta *arketip* kavramını sıkça kullanması Eliade'in bir "Jungcu" olduğu ve kullandığı arketip kavramının Jung'un bilinçaltının kolektif arketipleri teorisindeki ile aynı olduğu yönünde bir intibah uyanmasına neden olmuştur.³⁸ 1959 yılında yayımlanan İngilizce çevirinin ikinci baskısına yazdığı sunuş yazısında Eliade, bu

³³ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 90.

³⁴ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 117; Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I: 1945-1969*, Gallimard, Paris 1973, s. 54; Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Cosmos and History*, Princeton University Press, Princeton 1991, s. xv.

³⁵ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 93.

³⁶ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Cosmos and History*, s. ix.

³⁷ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Cosmos and History*, s. xiii-xiv.

³⁸ Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade: The Romanian Roots, 1907-1945*, Columbia University Press, New York 1988, s. 1152; Mac Linscott Ricketts, "In Defence of Eliade: Toward Bridging the Communication Gap between Anthropology and the History of Religions", *Religion: Journal of Religious and Religions*, 3 (Spring 1973), s. 22. Eliade'in Jung'un arketip teorisini kabul ettiği görüşünde olan bazı araştırmacılarından bir örnek için bkz. Hugh J. Bihler, "Patterns in Comparative Religion", *Theological Studies*, Vol. 19 (1958), s. 598.

yanlış anlaşılmaya özellikle dikkat çekerek kendisinin kullandığı *arketip* kavramının “paradigma” ve “örnek model” anlamında olduğunu ve dolayısıyla da Jung'unkiyle karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir.³⁹ Arkaik toplumların ontolojisinin ortaya konulduğu bu eserde Eliade, modern dönem öncesindeki geleneksel düşünceyi temsil eden bu tür toplumların temel dini tasavvurunun arketip düşüncesine dayandığını ifade etmektedir. Eliade'a göre “Bir nesne ya da bir eylem, bir arketipi taklit ve tekrar ettiği ölçüde gerçeklik kazanmaktadır.”⁴⁰ Örnek bir modele sahip olmayan her şey anlamdan yoksundur yani gerçekliğe sahip değildir. Örnek modeller kozmogonik mit aracılığıyla nakledilmektedir. Kozmogonik mit insanların ve kâinatın yaratılış biçimini ve nedenini izah etmekte ve dolayısıyla da insanın varoluşunu anlamlı hâle getirmektedir. Varoluşun anlamı, tanrı eseri olan kozmogoniye atıfla ortaya çıkmakta ve dolayısıyla da kutsal ve aşkın bir boyut kazanmaktadır. Bu tasavvurun karşısında ise Marksizm, Varoluşçuluk, Tarihselcilik vs. gibi modern Batı toplumunda ortaya çıkan düşünce akımları bulunmaktadır. Eliade, tarihi aşkın boyuttan soyutlayan tarihselci yaklaşımların insanları zaman ve ölüm karşısında duydukları korku ve endişeden kurtarmasının mümkün olmadığını altını çizmektedir.⁴¹ Eliade'a göre “tarihin terörü” karşısında tüm modern seküler “çözümler” nihilizm ve umutsuzlukla sonuçlanmaktadır. “Ya Umutsuzluk ya da İman” alt başlığını taşıyan bölümde Eliade, bu problemin tek çözümünün Tanrı düşüncesine sahip olmaktan geçtiğini ifade ederek kitabını sona erdirmektedir.⁴²

Eliade'in bu kitabı İkinci Dünya Savaşı esnasında yazdığı göz önünde bulundurulduğunda “tarihin terörü” üzerinde neden bu kadar durulduğu daha iyi anlaşılacaktır. Eliade, Batı'nın böyle bir felakete sürüklenmesinde payı olduğunu düşündüğü tarihselci ve son tahlilde rasyonalist ve materyalist felsefeleri ciddi şekilde eleştirmektedir. Tarihin terörüne neden olan şey, insan varoluşunun kozmolojik ve soteriolojik değerlerini tasfiye ederek ve dolayısıyla onu aşkınlıktan yoksun tarihi bir boyuta indirgeyerek anlamsız hâle getiren bu tür yaklaşımlardır. Dolayısıyla Eliade, insanın yine insan tarafından ümitsizliğe ve dehşete düşürülmesine karşı çıkmaktadır. Eliade'in *Le mythe de l'éternel retour'da sergilediği felsefi duruş*, insanın kendine ve içinde bulunduğu dünyaya ilişkin yanlış bir tasavvur empoze etmeye çalışan bu yaklaşımları eleştirmekle kalmayıp bu yanlış düzeltmeye yönelik bir girişimde bulunmasında kendini göstermektedir. Florin Turcanu'nun ifadesiyle *Le mythe de l'éternel retour* herşeyden önce modern insanın içinde bulunduğu durumun farkına varmasını amaçlamaktadır.⁴³

³⁹ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Cosmos and History*, s. xiv-xv.

⁴⁰ Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétitions*, Nouvelle édition revue et augmentée, Gallimard, Paris 1969, s. 48

⁴¹ Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour*, s. 169.

⁴² Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour*, s. 181.

⁴³ Florin Turcanu, *Mircea Eliade: Le prisonnier de l'histoire*, La Découverte, Paris 2003, s. 378.

Şamanizm. İlk Esrime Teknikleri

Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase, Payot, Paris 1951, 447 sayfa. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı, Payot, Paris 1968. Almanca çevirisi: *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Rascher Verlag, Zürich – Stuttgart 1957. İngilizce çevirisi: *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, Pantheon Books, New York ve Routledge and Kegan Paul, London 1964; Princeton University Press, Princeton 1970.

Şamanizm konusuna ilgi duyan Eliade, 1940 yılının yaz aylarında British Museum'da doküman toplamaya başlamış, Lizbon'da bulunduğu yıllarda ise Finlandiya Bilimler Akademisinin yayımladığı *Folklore Fellows Communications* adlı dergideki Asya ve Sibiryâ şamanizmi ile ilgili yazıları okumuştur. Şamanizm ile ilgili birikime dayanarak Eliade bu konuda birçok yazı yazmıştır. 1946 yılında Eliade, Henri-Charles Puech'in talebi üzerine Paris'te yayımlanan *Revue de l'histoire des religions dergisi için "Le problème du chamanisme"*⁴⁴ [Şamanizm Problemi] başlıklı makaleyi kaleme almıştır. Eliade'in bu makalesi, materyalist bir perspektiften konuyu ele alarak şamanların vecdini "Arktik histeri"nin meydana getirdiği translarla özdeşleştirilen Ake Ohlmark'ın 1939 yılında yayımlanan *Studien zum Problem des Schamanismus* [Şamanizm Problemi Üzerine İncelemeler] adlı kitabına reddiye niteliğindedir. Zaten Eliade'in adı geçen makalesinin başlığında bile Ohlmark'ın kitabına atıfta bulunulduğu açıkça görülmektedir. Eliade, konuyu Dinler Tarihi perspektifinden değerlendirerek şamanizmin anlamını ve işlevini ortaya koymaya çalışmaktadır.⁴⁵ İkinci Dünya Savaşından sonra Eliade'in Fransa'da yayımlanan ilk yazısı olan bu makaleden sonra hem *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*'i yazmaya devam etmiş hem de konuyla ilgili müstakil yazılar yazmış ve konferanslar vermiştir. 1950 yılında Eliade, Raffaele Pettazoni'nin davetlisi olarak Roma Üniversitesinde "Le chamanisme" [Şamanizm] konulu bir konferans ve Giuseppe Tucci'nin davetlisi olarak da Doğu İncelemeleri Enstitüsü (I.S.M.E.O.)'da "Le tantrisme et le chamanisme" [Tantrizm ve Şamanizm] konulu bir konferans vermiştir.⁴⁶ 22-23 Nisan 1952 tarihlerinde ise Lund Üniversitesinde Şamanizm konusunda iki konferans vermiştir.⁴⁷ Eliade, Vergilius Ferm'in editörlüğünü yaptığı *Forgotten Religions: Including Some Living Primitive Religions*'ın şamanizm bölümünü yazmıştır.⁴⁸

Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase, önsöz ve sonuç bölümleri dışında on üç bölümden oluşmaktadır: 1) Genel Bilgiler. Şamanlığa Alınma Metotları.

⁴⁴ *Revue de l'Histoire des Religions*, 131 (1946), s. 5-52

⁴⁵ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 105.

⁴⁶ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 142.

⁴⁷ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 175; Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 163.

⁴⁸ Vergilius Ferm (ed.), *Forgotten Religions: Including Some Living Primitive Religions*, Philosophical Library, New York 1950, s. 297-308.

Şamanizm ve Mistik İstidat, 2) Giriş Hastalıkları ve Rüyaları, 3) Şamanik Güçlerin Elde Edilmesi, 4) Şamanlığa Giriş Töreni, 5) Şamanların Kıyafetleri ve Davullarıyla İlgili Sembolizm, 6) Orta ve Kuzey Asya'da Şamanizm: I. Göğe Yükseliş, Cehennemlere İniş, 7) Orta ve Kuzey Asya'da Şamanizm: II. Büyüsel İyileşmeler. Ruh Yönlendiricisi Olarak Şaman, 8) Şamanizm ve Kozmoloji, 9) Kuzey ve Güney Amerika Şamanizmi, 10) Güney-Doğu Asya ve Okyanusya'daki Şamanizm, 11) Hint-Avrupalılarda Şamanlık İdeolojileri ve Teknikleri, 12) Tibet, Çin ve Uzak Doğu'da Şamanlık Sembol ve Teknikleri, 13) Benzer Mitler, Semboller ve Ritler.

Bu kitap, *Traité*'den sonra Eliade'in metodolojisini sergilediği ikinci önemli eserdir. Eliade'in metodolojik düşünceleri hakkında Le chamanisme'in önsözü, önemli bir yere sahiptir. Burada Eliade, *Traité*'nin önsözünde belirttiği dini fenomenin psikolojik, sosyolojik ya da etnolojik bir kategoriye indirgenmemesi gerektiği hususu üzerinde bir kez daha durmaktadır. Eliade'a göre dinler tarihçisi, dini bir fenomenin ne "demek istediğini" keşfetmek için onun tüm tarihi tezahürlerini kullanmalıdır. O, bir taraftan tarihi yön üzerine eğilmeli, diğer taraftan da tarih içerisinde dini bir olgunun açığa vurduğu tarih ötesi yönü keşfetmeye çalışmalıdır.⁴⁹ Şamanizmdeki temel motiflerden bir tanesi de uçuş ve yükseliş motifidir. Eliade'a göre yükseliş veya uçuşla ilgili rüyalar, mitler ve özlemlerin anlamını psikolojik izah tam olarak ortaya koymamaktadır. Bu fenomen, insanın Kozmos içerisindeki hâlini açıklamaktadır. Bu hâl de sadece "tarihsel" bir niteliğe sahip değildir.⁵⁰ Şamanizmin ana unsuru olarak gördüğü vecd fenomenini Eliade, kozmogonik mitle ilişkilendirmektedir. Kozmogonik mite göre mitik çağda cennetvari bir hâl içerisinde bulunan insan, kutsalla doğrudan irtibat kurmaktaydı. İnsanın dünyaya atılmasından sonra bu iletişim kesilmiştir. Ancak vecd sayesinde şaman bu iletişimi yeniden kurabilmektedir.⁵¹ Eliade'a göre şamanizmdeki vecd fenomeninin özü işte budur.

Genellikle metodolojisi hakkında ayrıntılara girmeyen Eliade, bu önsözde kendi dinler tarihi anlayışını bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. Ona göre Dinler Tarihi, dinlerin tarihi süreç içerisindeki değişim ve dönüşümlerini ortaya koymayı gerektirmez. Bu husus çok önemlidir. Zira Eliade, her ne kadar kendi yaptığı işin "Dinler Tarihi" olduğunu iddia etse de din bilimi çalışmalarına bakıldığında onun ele aldığı konuların hiçbirini tarihi perspektiften değerlendirmede görülür. Bu durum da Eliade'a birçok eleştirinin yöneltilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Dinler Tarihi deyimindeki tarih kavramını Eliade'in geçmişi açıklamaya yönelik bir çabadan ziyade felsefi bir girişim olarak değerlendirdiğine dikkat edilmesi gerekmektedir. Eliade'in bu tavrı, Dinler Tarihinin özerk bir bilim dalı hâline gelmesi yönündeki çabasıyla

⁴⁹ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, rééd. Payot, Paris 1983, s. 12.

⁵⁰ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 11-12.

⁵¹ Bkz. Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 392-393.

paralellik arz etmektedir. Her bilimsel disiplinin diğerlerinden ayrılarak özerk bir bilim dalı hâline gelmesi herşeyden önce bu disiplinin kendine has bir inceleme alanı ve bir metodolojisi bulunması gerekmektedir. Eğer Dinler Tarihi disiplini, Tarih biliminin metodolojisini benimseyip dini fenomenleri kendi perspektifinden ele almaz ise o zaman sıradan bir tarihçi ile bir dinler tarihçisi arasında ne fark kalır?⁵²

Her ne kadar Eliade, *Le chamanisme*'in öncelikle "kültürlü insana"⁵³ ve "uzman olmayan genel bir okuyucu kitlesine"⁵⁴ hitap ettiğini yazsa da birçok araştırmacı, bu kitabı şamanizm konusunda bir "klasik" olarak değerlendirmektedir.⁵⁵

İmgeler ve Simgeler

Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux, Gallimard, Paris 1952, 238 sayfa. Almanca çevirisi: *Ewige Bilder und Sinnbilder. Von unvergänglichen menschlichen Seelenraum*, Walter Verlag, Olten – Freiburg 1958. İngilizce çevirisi: *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*, Sheed and Ward, New York ve Harvill Press, London 1961. Bu kitap, önsöz dışında beş bölümden oluşmaktadır: 1) "Merkez" Sembolizmi, 2) Zaman ve Ebediliğe İlişkin Hint Sembolizmi, 3) "Bağlayıcı Tanrı" ve Düğümler Sembolizmi, 4) Deniz Kabukları Sembolizmine Dair İzahlar, 5) Sembolizm ve Tarih. Eliade'in bu kitabı daha önce yayımlanan yazılarının derlenmesinden oluşmaktadır. Pettazzoni'yi yazdığı 20 Kasım 1952 tarihli mektupta Eliade, tıpkı *Chamanisme* gibi bu kitabı da "uzman olmayanlar" için yazdığını belirtmektedir.⁵⁶ 1952 yılının Kasım ayında piyasaya çıkan bu kitabın önsözünü yazarken Eliade "Redécouverte du symbolisme" [Sembolizmin Yeniden Keşfi] (*Combat: de la Résistance à la Révolution*, 27 Dec., 1951) başlıklı yazısını kullanmıştır.⁵⁷ Birinci bölümü oluşturan yazı, İsviçre'nin Ascona şehrinde 1950 yılında düzenlenen Eranos toplantısında "Psychologie et histoire des religions: à propos du symbolisme du 'Centre'" [Psikoloji ve Dinler Tarihi: 'Merkez' Sembolizmi Hakkında] başlıklı bir bildiri olarak sunulmuş ve daha önce yayımlanmıştır: *Eranos-Jahrbuch*, 19 (1950), s. 247-282. "Zaman ve Ebediliğe İlişkin Hint Sembolizmi" başlıklı ikinci bölüm de Eranos toplantısında bir yıl sonra sunulan bildiriden oluşmaktadır: "Le temps et l'éternité dans la pensée indienne" [Hint Düşüncesinde Zaman ve Ebedilik] , *Eranos-Jahrbuch* 20 (1951), s. 219-252.⁵⁸ Üçüncü bölüm, 1948 yılında makale olarak yayımlanmıştır: "Le 'dieu lieu'

⁵² Bkz. Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 13.

⁵³ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 15.

⁵⁴ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 16.

⁵⁵ Douglas Allen - Dennis Doering, *Mircea Eliade: An Annotated Bibliography*, s. 25.

⁵⁶ Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 251.

⁵⁷ Douglas Allen - Dennis Doering, *Mircea Eliade: An Annotated Bibliography*, s. 54.

⁵⁸ Daha sonra bu yazı, özet olarak tekrar yayımlanmıştır: "Symbolisme indien de l'abolition du temps", *Journal de Psychologie*, 45 (1952), s. 430-438.

et le symbolisme des noeuds” [‘Bağlayıcı’ Tanrı ve Düğümler Sembolizmi], *Revue de l’Histoire des Religions*, 134 (1947-1948), s. 5-36. Dördüncü bölüm ise Eliade’in kendi çıkarttığı *Zalmoxis* dergisinde 1939 yılında yayımlanan bir makaleden oluşmaktadır: “Notes sur le symbolisme aquatique” [Su Sembolizmine Dair İzahlar], *Zalmoxis*, 2 (1939), s. 131-152. Eliade, çeşitli dergilerde yayımlanan yazılarını derleyerek kitap hâline getirme uygulamasını Romanya’da bulunduğu yıllarda da yapmıştır.⁵⁹ Eliade, daha önce bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerini derleyerek kitap hâlinde yeniden yayımlama gerekçesini şu şekilde izah etmektedir:

“Düğümler Sembolizmi” ya da “Hint Düşüncesinde Zaman ve Ebedilik” gibi makalelerimi okuduktan sonra bir filozofun, bir edebiyat eleştirmenin ya da bir psikologun vereceği tepki, beni Hint uzmanı ya da dinler tarihçisi meslektaşlarımın yorumlarından daha çok ilgilendirmektedir. Bundan dolayıdır ki bazı makalelerim uzmanlara yönelik dergilerde gömülü kalmamalıdır... Bunları bir an önce düzeltip, düzenleyerek uzman olmayanların ulaşabileceği ciltler içerisinde toplamak gerekir.

⁵⁹ Mircea Eliade, *Soliloquii*, Carte cu Semne, București 1932. Bu kitap, Eliade’in 1928 ve 1929 yılında Hindistan’dan *Cuvântul* dergisine gönderdiği on sekiz yazıdan oluşmaktadır. Fransızca çevirisi: Mircea Eliade, *La bibliothèque du maharadjah suivi de Soliloques*, Gallimard, Paris 1996. *Soliloquii*’de yer alan *Concerning the “Unseen God” and Other Fragments* başlıklı yazı İngilizceye çevrilmiştir: Norman J. Girardot - Mac Linscott Ricketts (eds.), *Imagination an Meaning: The Scholarly and Literary Worlds of Mircea Eliade*, The Seabury Press, New York 1982, s. 184-188. Mircea Eliade, *Oceanografie*, Cultura Poporului, București 1934. Bu kitap, *Cuvântul*, *Vremea*, *Axa*, *Discobolul*, *Floarea de foc*, *România Literara*, *Convorbiri Literare* dergilerinde 1932 ila 1934 yılları arasında yayımlanan bazı yazılarından oluşmaktadır. Fransızca çevirisi: Mircea Eliade, *Océanographie*, L’Herne, Paris 1993. Bu kitapta yer alan *About Miracle and Event*, *A Great Man* ve *The Detective Novel* başlıklı yazılar İngilizceye çevrilmiştir: Norman J. Girardot - Mac Linscott Ricketts (eds.), *Imagination an Meaning*, s. 181-183, 199-204. 1939 yılında yayımlanan *Fragmentarium* (Vremea, București 1939) ve 1943’da piyasaya çıkan *Insula lui Euthanasius* (Fundatia Regală pentru Literatură și Artă, București 1943) adlı kitaplar da Eliade’in 1932 ila 1939 yılları arasında çeşitli dergilerde yazdığı yazılarının derlenmesinden oluşmaktadır. *Fragmentarium*’da yer alan *Les secrets*, *Le symbolisme du jade*, *Note sur les « malades »*, *Note sur la conversation*, *Propos sur l’anthropologie*, *A propos d’un certain sacrifice*, *Vêtement et symbole*, *« Mort vivant »*, *Symbolisme de l’or*, *Le chemin du centre*, *Vacuité*, *Solidarité*, *Orgie*, *La connaissance « gordienne »*, *Fidélité*, *Mélancolie* başlıklı yazıların Fransızca çevirisi Herne yayınevinin *Mircea Eliade* özel sayısında yayımlanmıştır: Constantin Tacou (dir.), *Mircea Eliade*, s. 61-140. Mircea Eliade’a ayrılan bu özel sayıya *Insula lui Euthanasius*’da yayımlanan şu yazıların Fransızca çevirisi de dahil edilmiştir: *La conception de la liberté dans la pensée indienne*, *Le folklore comme moyen de connaissance*, *Barabudur*, *temple symbolique*, *Propos sur une philosophie de la lune*. Daha sonra bu kitabın tamamı Fransızcaya iki farklı eser hâlinde çevrilmiştir: Mircea Eliade, *L’île d’Euthanasius*, L’Herne, Paris 2001 ve Mircea Eliade, *Une nouvelle philosophie de la lune*, L’Herne, Paris 2001. Diğer taraftan *Fragmentarium*’da yer alan *The Fact*, *Inferior Forms of Mysticism*, *Notes about Genius* ve *About a Certain “Sacrifice”* başlıklı yazıları İngilizceye çevrilerek yayımlanmıştır: Norman J. Girardot - Mac Linscott Ricketts (eds.), *Imagination an Meaning*, s. 82-86, 189-190, 196-198, 205-207.

Şimdiden ilk cildi görebiliyorum: Gallimard'a teklif edeceğim *Images et symboles*.⁶⁰

Bu alıntı, Eliade'ın yazılarını ve dolayısıyla da düşüncelerini Dinler Tarihi alanında ya da yakın alanlarda incelemeler yapanların dışına yani geniş halk kitlelerine ulaştırma isteğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Hatıra defterine yazdığı 1 Aralık 1951 tarihli notta Eliade, *Images et symboles*'ün sonuç kısmının bir kültür felsefesi ve bir Tarih teolojisi için bir başlangıç oluşturabileceğini ifade etmektedir.⁶¹ Oysa kitapta Eliade'ın sözünü ettiği "sonuç" bölümünün bulunmaması dikkat çekicidir. Dolayısıyla ya Eliade plânladığı şekilde bu kitaba bir sonuç yazamamış ya da "Sembolizm ve Tarih" başlıklı beşinci bölümü kitabın sonucu olarak düşünerek ayrı bir sonuç yazma gereği duymamıştır. Eliade'ın hatıratında verdiği bilgiler ikinci şıkkın doğru olduğunu göstermektedir.⁶²

Eliade, bu kitabı 1951 yılında yani kitap yayımlanmadan bir yıl önce seksen bir yaşında vefat eden babası Ghéorgé Eliade'a ithaf etmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra Komünist blok içerisinde kalan Romanya'ya bir daha dönmeyerek ömrünün kalan kısmını sürgünde geçiren Eliade, vatanında kalan ailesi ile ancak mektup yoluyla haberleşebilmiştir. 17 Kasım 1951 tarihinde kız kardeşi Corina'dan gelen kartpostalda 30 Ekim'de babalarının vefat ettiği ifade ediliyordu. Bu haber doğal olarak Eliade'ı derinden sarsmıştır.⁶³

Georges Dumézil'in takdim yazısında "zamanımızın en orijinal araştırmalarından biri"⁶⁴ olarak nitelendirdiği bu kitabın önsözünde Eliade'ın antropolojik tasavvurları hakkında önemli açıklamalar bulunmaktadır. Sembolik düşüncenin insanın özünde bulunduğunu ifade eden Eliade'a göre her tarihsel varlık, tarih öncesi insanlığının büyük bir parçasını kendinde taşımaktadır,⁶⁵ diğer bir ifadeyle Cennet özlemi evrensel bir olgudur.⁶⁶ Sembol, başlangıçtaki cennetvari bir hâlin hatırasını taşıyan her insanın tarihsel olmayan bu yönüne atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla sembol, insanı içerisinde yaşadığı kapalı tarihi andan daha zengin manevi bir âleme dahil etmektedir.⁶⁷

Demirciler ve Simyacilar

Forgerons et alchimistes, Flammarion, Paris 1956, 212 sayfa. Düzeltilmiş ve genişletilmiş yeni baskı, Flammarion, Paris 1977. Almanca çevirisi: *Schmiede und*

⁶⁰ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 153.

⁶¹ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 154.

⁶² Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 159.

⁶³ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 160.

⁶⁴ Georges Dumézil, "Avant-propos" in Mircea Eliade, *Images et symboles*, Gallimard, Paris 1952, s. 5.

⁶⁵ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 14.

⁶⁶ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 209.

⁶⁷ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 15.

Alchemisten, Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1960. İngilizce çevirisi: *The Forge and the Crucible*, Harper and Brothers, New York ve Rider and Co. London 1962. Önsöz ilaveli genişletilmiş İngilizce baskı: *The Forge and the Crucible: The Origins and Structures of Alchemy*, Harper & Row, New York 1971; University of Chicago Press, Chicago 1978.

Eliade, bu kitabını 1925 ila 1932 yılları arasında kendisine bilimsel anlamda katkı sağlayan üç bilim tarihçisine –Sir Praphulla Chandra Ray, Edmund von Lippman ve Aldo Mieli– ithaf etmektedir. G. Sarton ve N. Ionesco ile birlikte adı geçen bu üç bilim adamına Eliade'in *Alchimia Asiatică'nun önsözünde teşekkür ettiğini görmekteyiz*.⁶⁸

Kitap, önsöz dışında on beş bölümden oluşmaktadır: 1) Meteoritler ve Madencilik, 2) Demir Çağı Mitolojisi, 3) Cinsiyet Kazanan Dünya, 4) Terra Mater. Petra Genitrix, 5) Madencilik Ritleri ve Gizemler, 6) Fırınlara İnsan Kurban Etme, 7) Babil'de Madencilik Sembolizmi ve Ritüelleri, 8) "Ateşin Efendileri", 9) Tanrısal Demirciler ve Uygarlaştırıcı Kahramanlar, 10) Demirciler, Savaşçılar, Erginleme Ustaları, 11) Çin Simyası, 12) Hint Simyası, 13) Simya ve Erginleme, 14) Arcana Artis, Simya, 15) Doğa Bilimleri ve Zamansallık.

Eliade'in din bilimi çalışmaları içerisinde simya konusu önemli bir yere sahiptir. Daha önce ifade edildiği üzere Eliade'in yayımlanan ilk bilimsel kitabı olan *Alchimia Asiatică bu konuyla ilgilidir. Bundan sonra yayımlanan Cosmologie și alchimie babilonianăda yine bu simya konusıyla ilgilidir. Rumence yazılan bu kitaplar, diğer Batı dillerine çok geç çevrildiği için Eliade'in bu konudaki görüşleri pek yaygınlık kazanmamıştır. Simya ile ilgili yazı dizisini Yunan-Mısır simyası ve Arap simyası ile devam ettirmeyi plânlayan Eliade'in bu düşüncesi her ne kadar gerçekleşmemişse de o bu konudaki incelemelerini makaleler şeklinde devam ettirmiştir: "Metallurgy, Magic and Alchemy" [Madencilik, Büyü ve simya], *Zalmoxis. Revue des Études Religieuses*, 1 (1938), Paris, s. 85-129. "Aspects initiatiques de l'alchimie occidentale" [Batı simyasının İnişyatik Yönleri], *Archivio di Filosofia. Studi di Filosofia della Religione*, 2 (1955), s. 215-25. "Note sur Jung et l'alchimie" [Jung ve Simya Üzerine Açıklama], *Le Disque Vert*, Paris (1955), s. 97-109. "Note sur l'alchimie indienne" [Hint Simyası Üzerine Açıklama], *Rencontre Orient-Occident*, 1 (1955), Geneva, s. 3-10. "Symbolisme et rituels métallurgiques babyloniens" [Babil'de Madencilik Sembolizmi ve Ritüelleri], in *Studien zur analytischen Psychologie CG. Jung*, Rascher Verlag, Zürich 1955, Vol. 2, s. 42-46. "Echapper à la mort: des religions primitives à l'alchimie" [Ölümünden Kurtulmak: İptidai Dinlerden Simyaya], *Vérité et Vie*, Vol. 27, No. 248 (1955), s. 6-10. "Terra Mater—Petra Genitrix", *La Tour Saint-Jacques*, 5 (1956), s. 2-9.*

Kitabın sonunda on altı not bulunmaktadır: Not A: Meteoritler, Yıldırımtaşları, Madenciliğin Başlangıcı; Not B: Demir Mitolojisi; Not C: Antropogonik Motifler; Not

⁶⁸. Mircea Eliade, *Asya Simyası*, s. 9.

D: Yapay Döleme ve Orji Ritleri; Not E: Ateşin Cinsel Sembolizmi; Not F: Üçgenin Cinsel Sembolizmi; Not G: Petra Genitrix; Not H: İngiliz Edebiyatında Simya; Not I: Babil "Simyası"; Not J: Çin Simyası; Not K: Çin Büyü Gelenekleri ve Simya Folkloru; Not L: Hint Simyası; Not M: Doğu Simyasında Amonyak Tuzu; Not N: Simya Tarihi Üzerine Genel Bilgiler. Yunan-Mısır, Arap, Batı Simyaları; Not O: C. G. Jung ve Simya; Not P: Rönesans ve Reform Çağında Simya. Bu notlarda Eliade, sıraladığı konularla ilgili oldukça zengin bir bibliyografya sunmaktadır.

Aralık 1955'te tamamlanarak 1956 yılının Eylül ayında yayımlanan *Forgerons et alchimistes* adlı kitabı, Eliade'in simya konusunda o güne kadar yazdıklarının, özellikle de 1930'lu yıllarda Romanya'da iken kaleme aldığı *Alchimia Asiatică, Cosmologie și alchimie babiloniană* ve "Metallurgy, Magic and Alchemy" başlıklı çalışmalarının bir sentezi niteliğindedir. Burada da Eliade, simyanın ampirik bir bilim olmadığı hususuna vurgu yapmaktadır. Eliade'a göre kimya, simyadan meydana gelmiştir. Fakat bu değişim, kimyanın sekülerleşmesi pahasına olmuştur. Zira simya, kutsal bir bilim olan simyadaki cevherlerin kutsallıklarını tasfiye etmek suretiyle oluşmuştur.⁶⁹ Kutsal bir bilim olan simyanın sekülerleşerek "profan bir bilim" olan kimya hâline dönüşmesi durumunu Eliade, bir "düşüş" olarak nitelendirmektedir.⁷⁰

Bu kitapta Eliade, simya konusuyla ilgili son sözünü söylediğini bir daha bu konu üzerine geri dönmeme niyetinde olduğunu bildirmektedir.⁷¹ Hatıra defterine yazdığı 14 Haziran 1967 tarihli notta Eliade, bu kitapta madencilik tekniklerinin tarih öncesini yani kutsallığını ve simyanın kozmo-soteriolojik işlevini ortaya koyduğunu yazmaktadır.⁷²

Bu eserinde "simya ideolojisini" ortaya koyduğunu ifade eden Eliade'a göre demirciler ve simyacılar nazarında;

Madeni cevherler, Toprak-Ana kutsallığına iştirak ediyorlardı. Tıpkı embriyonlar gibi madenlerin de Toprağın karnında "geliştikleri" düşüncesine çok erken bir dönemde rastlamaktayız. Böylece madencilik, ebelik niteliğine kavuşmaktadır. Madeni çıkarıcı ve işleyenler yeraltı embriyolojisi alanındaki gelişmelere müdahil olmaktadırlar. Bunlar madenlerin büyüme ritmini hızlandırmakta, daha hızlı "doğurması"na yardım ederek Doğanın eserinin meydana gelmesine katkı sağlamış olmaktadır. Özetle insan, teknikler aracılığıyla yavaş yavaş Zamanın yerine geçmekte ve onun İşi de Zamanın eserinin yerine geçmektedir.⁷³

⁶⁹ Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes, Nouvelle édition corrigée et augmentée*, Flammarion, Paris 1977, s. 8.

⁷⁰ Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes*, s. 9.

⁷¹ Bkz., Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 179.

⁷² Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 540.

⁷³ Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes*, s. 7.

Simya düşüncesinde maddenin yeraltında gelişerek aldığı son şekil altındır. Diğer bir ifadeyle altın, madenlerin kemale ve olgunluğa ermiş vaziyetini temsil etmektedir. Dolayısıyla bu inanışa göre herhangi bir maden, yeterli bir zaman yeraltında kalırsa altına dönüşmektedir. Simyacının hedefi işte bu yeterli zamanın geçmesini sağlayarak yani zamanı hızlandırarak sıradan bir madeni “asil” maden olan altına dönüştürmektir. Bu nokta Eliade, altının bu ayrıcalıklı yerinin nereden kaynaklandığı hususuna dikkat çekmektedir. Teknolojik devrimler tarihinde, yani taş devrinden bronz üretimine geçiş safhasında, daha sonra demir sanayinin gelişmesinde ve en son da çelik üretim sürecinde altın hiçbir rol oynamamıştır. Diğer taraftan birkaç gram altın elde edebilmek için tonlarca toprağı elekten geçirmek gerektiği için çıkarılması da son derece zor olan bu maden, tarih boyunca insanları sürekli peşinden koşturmuştur. Diğer taraftan bu madene sahip olma uğruna sayısız insan ölmüş ve öldürmüştür. Dolayısıyla pratik anlamda herhangi bir değeri olmayan, üstelik zahmetle çıkarılan altının değeri nereden kaynaklanmaktadır? Eliade'a göre altın, dini nedenlerden dolayı değerlidir.⁷⁴

Kutsal ve Dindışı

Das Heilige und das Profane. Vom Wesen des Religiösen, Rowohlt Taschenbuchverlag, Hamburg 1957, 154 sayfa. Eliade'in Fransızca olarak kaleme aldığı bu kitabı Almancaya E. Grassi tercüme etmiş ve böylece kitabın ilk versiyonu Almanca olarak piyasaya çıkmıştır. İngilizce çevirisi: *The Sacred and the Profane*, Harcourt, Brace and Co., New York 1959. Fransızca versiyonu: *Le sacré et le profane*, Gallimard, Paris 1965.

Kitabın Fransızca versiyonu, önsöz ve giriş bölümü dışında dört bölümden oluşmaktadır: 1) Kutsal Mekân ve Dünyanın Kutsallaşması, 2) Kutsal Zaman ve Mitler, 3) Doğanın Kutsallığı ve Kozmik Din, 4) Beşeri Varoluş ve Kutsanmış Hayat. Kitabın Fransızcadan W.R. Trask tarafından çevrilen İngilizce versiyonunun sonunda “Chronological Survey: The ‘History of Religions’ as Branch of Knowledge” başlıklı bir bölüm (s. 216-233) daha bulunmaktadır.

1955 yılının Nisan ayında Roma'da düzenlenen Dinler Tarihi kongresine katılan Eliade, Münih'te felsefe profesörü olan Enrico Grassi ile tanışmıştır. “Rowohlt Deutsche Enzyklopädie” dizisini yöneten Grassi, Eliade'dan *Traité d'histoire des religions* adlı eserinde kullandığı dokümanlara dayanarak kutsal zaman ve mekân, mitlerin yapısı ve işlevleri, tanrısal figürlerin morfolojisi gibi bazı temel problemleri işleyen bir kitap yazmasını talep etmiştir.⁷⁵ Bu talebi kabul eden Eliade, “dini olguların fenomenolojik ve tarihi incelemesine genel bir giriş” niteliği taşıyan *Le sacré et le profane'i kaleme*

⁷⁴. Bkz. Mircea Eliade, *Forgerons et alchimistes*, s. 41-42. Krş. Mircea Eliade, *Asya Simyası*, s. 80-81.

⁷⁵. Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 227.

almıştır.⁷⁶ Eliade'in Fransızca yazdığı bu kitabı, Almancaya Grassi'nin bizzat kendisi çevirmiştir.⁷⁷ Pettazzoni'ye yazdığı 25 Mayıs 1959 tarihli mektupta Eliade bu kitapta pek fazla yenilik bulunmadığını ifade etmektedir.⁷⁸ Fakat bu küçük ebatlı kitabın 1960'lı yılların ortalarında on iki dile çevrilmesi ve ABD ile Japonya gibi ülkelerde piyasaya çıktıktan sonra bestseller hâline gelmesi karşısındaki şaşkınlığını da Eliade gizlememektedir.⁷⁹

Eliade, bu kitapta kutsal-profan dikotomisi üzerine dayandığı din teorisini açık ve öz bir vaziyette sergilemektedir. *Traité* adlı kitabında kutsalı daha detaylı bir biçimde tanımlayan Eliade, burada kısa bir tanımlama ile yetinmektedir: "Kutsal, profanın karşıtıdır."⁸⁰ Bu tanımdan hareketle Eliade, tarih boyunca insanların iki varoluş tarzını benimsediklerini ifade etmektedir. Bir tarafta homo religiosus, yani dindar olan geleneksel toplumlardaki insanların benimsedikleri varoluş tarzı, diğer tarafta ise "dünyasını kutsalsız hâle getirip profan bir varoluşu benimseyen modern insan" bulunmaktadır.⁸¹ Her ne kadar modern insan, dünyasındaki kutsallıkları tasfiye etmiş olsa ve hatta dinsiz olduğunu iddia etse de o hâlâ dini bir biçimde davranmaya devam etmektedir. Eliade'a göre kutsallığın tasfiye edilmesi göreceli bir nitelik arz etmektedir. Aslında modern insan, kutsallığı sadece bilinç düzeyinden dışlayabilmiştir. Bu durumu Eliade, "ikinci bir düşünüş" olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla her ne kadar modern insan dinsiz olduğunu iddia etse de kutsallık onun bilinçaltında var olmaya devam etmektedir.

Yahudi-Hıristiyan bir perspektiften dinsizliğin insanın yeni bir "düşüş"ü ile eşdeğer olduğunu da söyleyebiliriz: dinsiz insan, dini bilinçli olarak yaşama ve dolayısıyla da onu anlama ve benimseme kapasitesini yitirmiştir. Fakat birinci "düşüş"ten sonra her ne kadar manevi olarak körelmiş olsa da atası Adem'in yani ilk insanın Dünyada Tanrı'nın görülebilir izlerini bulabilmesine imkân verecek derecede zekayı muhafaza ettiği gibi o da varlığının en derininde [dinin] hatırasını taşımaktadır. İlk "düşüş"ten sonra dindarlık, parçalanmış bilinç düzeyine düşmüştü; ikincisinden sonra ise daha da derinlere yani bilinçaltının derinliklerine düşmüştür, yani "unutulmuş"tur.⁸²

Görüldüğü üzere Eliade, modern insanın dini hayatının "bilinçsiz" hâle geldiğini ve dolayısıyla da sadece bilinçaltının "dini" bir yapıda kaldığını savunmaktadır.⁸³

Mitlerin Özellikleri

⁷⁶ Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Gallimard, Paris 1965, s. 9.

⁷⁷ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 183.

⁷⁸ Natale Spineto (ed.), *Mircea Eliade, Raffaele Pettazzoni*, s. 296.

⁷⁹ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 185.

⁸⁰ Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, s. 16. Krş. Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, s. 11.

⁸¹ Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, s. 19-20.

⁸² Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, s. 180-181.

⁸³ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal I*, s. 391.

Aspects du mythe, Gallimard, Paris 1963, 251 sayfa. İngilizce çevirisi: *Myth and Reality*, Harper and Row, New York 1963; George Allen and Unwin, London 1964.

Bu kitap, dokuz bölüm ve iki ekten oluşmaktadır: 1) Mitlerin Yapısı, 2) “Kökenlerin” Büyüsel Prestiji, 3) Yenilenme Mitleri ve Ritleri, 4) Eskatoloji ve Kozmogoni, 5) Zamana Hâkim Olunabilir, 6) Mitoloji, Ontoloji, Tarih, 7) Hatırlama ve Unutma Mitolojileri, 8) Mitlerin Büyüklüğü ve Gerilemesi, 9) Mitlerin Var Olmaya Devam Etmesi ve Kamufle Olması, Ek 1) Mitler ve Peri Masalları, Ek 2) Bibliyografik Unsurlar.

Bu kitap Eliade'in 1956 ila 1964 yılları arasında mit konusunda yazdığı bazı makalelerin derlenmesinden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümü yeniden yayımlanmıştır: “Introduction à l'étude des mythes”, *Acta Philosophica et Theologica*, 2 (1964), s. 145-59. İkinci bölüm, Amsterdam'da 1950 yılında düzenlenen 7. Uluslararası Dinler Tarihi Kongresinde sunulan “Mythes cosmogoniques et guérisons magiques” [Kozmogonik Mitler ve Büyüsel İyileşmeler] başlıklı bildiriye dayanmaktadır.⁸⁴ Bu bildiri, Almanca olarak yayımlanmıştır: “Kosmogonische Mythen und magische Handlungen”, *Paideuma*, 6 (1956), s. 194-204; Daha sonra bu yazı genişletilerek “Structure et fonction du mythe cosmogonique” [Kozmogonik Mitin Yapısı ve İşlevi] başlığı ile yayımlanmıştır (*La Naissance du Monde*, Seul, Paris 1959, s. 471-495). Birinci ve ikinci bölüm, özet hâlinde şu yerde yeniden yayımlanmıştır: “Archaic Myth and Historical Man”, *McCormick Quarterly*, Special Supplement: *Myth and Modern Man*, 18 (1965), s. 23-36. Altıncı bölüm, aynı başlıkla yeniden yayımlanmıştır: “Mythologie, ontologie, histoire”, in E. Haberland (ed.), *Festschrift für Ad. E. Jensen*, Klaus Renner, Munich 1964, Vol. 1, s. 123-133. Yedinci bölümü oluşturan “Mythologie de la mémoire et de l'oubli” [Hatırlama ve Unutma Mitolojisi] başlıklı yazı da daha önce yayımlanmıştır: “Mythologie de la mémoire et de l'oubli”, *La Nouvelle Revue Française*, 11 (1963), s. 597-620. Bu yazının İngilizcesi de aynı yıl yayımlanmıştır: “Mythologies of Memory and Forgetting”, *History of Religions*, 2 (1963), s. 329-344. Dokuzuncu bölüm, müstakil bir makale olarak yayımlanmıştır: “Survivances et camouflage des mythes” [Mitlerin Varolmaya Devam Etmesi ve Kamufle Olması], *Diogène*, 41 (1963), s. 3-27. Bu yazının özet olarak daha önce yayımlandığı yer: “Les élites modernes tentent de retrouver, par l'initiation, un monde perdu” [İnisyasyon Aracılığıyla Elitler Kaybolan bir Dünyayı Bulmaya Çalışıyorlar], *Arts* (Dec. 5, 1962), s. 5. “Les mythes et les contes de fées” başlıklı birinci ek şu yazıdan ibarettir: “Les savants et les contes de fées” [Bilginler ve Peri Masalları], *La Nouvelle Revue Française*, 4 (1956), s. 884-891.

Bu kitap, Eliade'in mitin tanımı ve işlevi hakkındaki yorumunu en açık şekilde ortaya koyduğu kitaplardan bir tanesidir. Eliade'in din bilimi alanındaki önemli katkılarından biri, mit kavramını “rehabilite” etmek olmuştur. Bilindiği gibi Homeros ve Hesiodos'un Yunan tanrılarıyla ilgili mitolojik ifadelerini eleştirerek bunların gerçekliğini reddeden

⁸⁴ Mircea Eliade, *Les moissons du solstice*, s. 148.

Ksenofanes'ten (yaklaşık M.Ö. 565–470) sonra Yunanlılar, *mythos* kavramını her tür dini ve metafizik değerden yavaş yavaş arındırmışlardır.⁸⁵ Sonunda mit kavramı, aslı olmayan, gerçek dışı ve uydurma, hayali, efsane anlamlarında kullanılır hâle gelmiştir. Nitekim günümüzde hem Batı dillerinde hem de Türkçede çoğu zaman pejoratif bir anlam taşıyan mit kavramının semantik alanını Eliade, din bilimi çerçevesinde yeniden belirlemiştir. Eliade'a göre "mit, çeşitli ve birbirini tamamlayıcı birçok açıdan yaklaşılabilen ve yorumlanılabilen son derece karmaşık bir kültürel gerçekliktir."⁸⁶ Bütün bu zorluklara rağmen Eliade'nin *Aspects du mythe*'de "en az kusursuz" olarak nitelendirdiği bir mit tanımı yapmaya çalıştığı görülmektedir:

Mit, kutsal bir öykü anlatır, bidayette, "başlangıçların" efsanevi zamanında gerçekleşen bir olayı nakleder. Bir başka deyişle mit, ister bütün gerçeklik olan Kozmos ister bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı veya bir kurum gibi Kozmosun sadece bir parçası olsun, Doğaüstü Varlıkların icraatları sayesinde bir gerçekliğin nasıl meydana geldiğini anlatır. Dolayısıyla mit, her zaman bir "yaratılış" öyküsüdür: Bir şeyin nasıl meydana geldiği, nasıl *var* olmaya başladığı anlatılır. Mit, sadece gerçekten meydana gelen, tamamen tezahür eden şeyden bahseder. Mitlerdeki şahıslar, Doğaüstü Varlıklardır. Bunlar, özellikle "başlangıç"taki eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle bilinirler. Dolayısıyla mitler, bunların yaratıcı faaliyetlerini bildirir ve bunların eserlerinin kutsallığını (ya da sadece "doğaüstülüğünü") gözler önüne serer. Özetle mitler, kutsalın (ya da "doğaüstü" olanın) dünyada çeşitli ve bazen de dramatik şekilde ortaya çıkışını tasvir eder. Dünyayı gerçek olarak tesis eden ve onu bugünkü hâline getiren işte kutsalın bu ortaya çıkışıdır. Dahası, Doğaüstü Varlıkların müdahaleleri sonucunda insan bugünkü hâle, yani ölümlü, cinsiyetli ve kültürel bir varlık olma durumuna gelmiştir.⁸⁷

Böylece Eliade, miti aslı olmayan bir anlatı şeklinde tanımlamak yerine, meseleye inanan kişi perspektifinden yaklaşarak miti gerçek bir anlatı olarak değerlendirmektedir.

Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu

The Quest: History and Meaning in Religion, University of Chicago Press, Chicago – London 1969, 180 sayfa. Fransızca çevirisi: *La Nostalgie des origines. Méthodologie*

⁸⁵ Ksenofanes, Yunan tanrılarına antropomorfik nitelikler attettikleri için Homeros ve Hesiodos'u şöyle eleştirmektedir: "Homeros ve Hesiodos, insanlar tarafından yapıldığında ayıplanacak rezil ne kadar iş varsa hepsini tanrılara attettiler ve hırsızlık, zina ve aldatma gibi birçok gayri meşru işi yapturdular." "Eğer sığırların ve aslanların elleri olsaydı ve elleriyle resim yaparak insanlar gibi sanat eserleri üretebilselerdi bunlar da tanrıların kendi şekillerine benzetirlerdi; atlar ata, sığırlar da sığıra benzetirdi." Oysa Ksenofanes'e göre "Tanrıların ve insanların üzerinde olan Tanrı birdir. O, şekli ve aklı itibarıyla fanilere benzemez." (Arthur Fairbanks (ed. and trans.), *The First Philosophers of Greece*, London 1898, s. 67–69). Ayrıca bkz. Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Gallimard, Paris 1963, s. 189-190.

⁸⁶ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, s. 16.

⁸⁷ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, s. 16-17.

et histoire des religions, Gallimard, Paris 1971. Almanca çevirisi: *Die Sehnsucht nach dem Ursprung. Von den Quellen der Humanität*, Europa Verlag, Wien 1973.

Kitap, sekiz bölümden oluşmaktadır: 1) Yeni bir Hümanizm, 2) 1912'den Günümüze Dinler Tarihi, 3) Dinin "Kökenleri"ni Arayış, 4) Dinler Tarihinin Krizi ve Yenilenmesi, 5) Kozmogonik Mit ve "Kutsal Tarih", 6) Cennet ve Ütopya: Mitik Coğrafya ve Eskatoloji, 7) Modern Dünya ve Kabul Riti, 8) Dini Düalizm Hakkında İzahlar: Çiftler ve Kutupsallıklar. Eliade'in yukarıdan beri sıraladığımız kitaplarının çoğu gibi bu kitap da daha önce yayımlanan makalelerin derlenmesinden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "History of Religions and a New Humanism" başlığı ile daha önce yayımlanmıştır (*History of Religions*, 1 (1961), s. 1-8). Bu yazı, tekrar yayımlanmıştır: *Criterion*, 1 (1961), s. 8-11. İkinci bölüm, 1963 yılında yayımlanan bir makaleden ibarettir: "The History of Religions in Retrospect: 1912-1962", *The Journal of Bible and Religion*, 31 (1963), s. 98-109. Üçüncü bölüm ise şu yazıdan oluşmaktadır: "The Quest for the 'Origins' of Religion", *History of Religions*, 4 (1964), s. 154-169. Dördüncü bölüm de *History of Religions dergisinde yayımlanmıştır*: "Crisis and Renewal in History of Religions", *History of Religions*, 5 (1965), s. 1-17. Bu yazı, daha sonra şu kitapta yeniden yayımlanmıştır: Martin E. Marty, Dean G. Peerman (eds.), *New Theology No. 4*, Macmillan, New York 1967, s. 19-38. Beşinci bölümü oluşturan yazı: "Cosmogonie Myth and 'Sacred History'", *Religious Studies*, 2 (1967), s. 171-183. "Paradise and Utopia, Mythical Geography and Eschatology" başlıklı altıncı bölüm de aynı başlıkla şu eserde önceden yayımlanmıştır: Frank E. Manuel (ed.), *Utopias and Utopian Thought*, Houghton Mifflin, Boston 1966, s. 260-280.

Eliade kitabın önsözüne bir "din" tanımlaması ile başlamaktadır.

Kutsalın tecrübesini ifade etmek için "din" kelimesinden daha açık ve kesin bir kelimeye sahip olmamız esef vericidir. Kültür plânında biraz sınırlı olmakla birlikte bu terim, bünyesinde çok uzun bir tarih taşımaktadır. Yine şüphesiz, ayırım gözetmeksizin bu kelimenin, eski Yakın Doğu'ya, Yahudiliğe, Hıristiyanlığa ve İslâma veya Hinduizme, Budizm' ve Konfüçyanizm' ve aynı zamanda da "ilkel" denilen halklara nasıl uygulanabileceğini anlamak zordur. Fakat bir başka kelime aramak için belki de vakit artık çok geçtir ve de mutlaka Tanrıya, tanrılara veya ruhlara inanmayı içermeyip, kutsalın tecrübesine dayandığına ve dolayısıyla da varlık, anlam ve hakikat fikirlerine atıfta bulunduğu hatırlanırsa "din" kelimesi, işe yarayan bir terim olmaya devam edebilir.⁸⁸

Bu tanımlama ile Eliade, dini fenomenlerin temel yapısını oluşturan şeyin "güç"

⁸⁸ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines. Méthodologie et histoire des religions*, Gallimard, Paris 1971, s. 9.

olgusu olduğunu savunan Gerardus van der Leeuw'dan açıkça ayrılmaktadır.⁸⁹ Eliade, Din Fenomenolojisinin öncülerinden sayılan Hollandalı dinler tarihçisi ve Hıristiyan teolog Van der Leeuw'ün aksine dini, gücün değil kutsalın tecrübesi şeklinde tanımlamakta ve böylece de dini tecrübeye ön plânda olanın güç kategorisi değil, gerçeklik kategorisi olduğunu ileri sürmektedir.

Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci, kutsalın keşfine sıkı sıkıya bağlıdır. Kutsalın tecrübesiyle insan zihni, gerçek, güçlü, zengin ve anlamlı olarak görünenle bu niteliklerden yoksun, yani nesnelere kaotik ve tehlikeli akışı, bunların rasgele ve anlamdan yoksun bir şekilde ortaya çıkışı ve kayboluşu arasındaki farkı idrak etmiştir.⁹⁰

On dokuzuncu yüzyılda hâkim olan evrimci teori din bilimi alanında da müntesipler bulmuştu. Auguste Comte, Herbert Spencer, James Frazer, Edward B. Tylor vs. gibi bilim adamları, bu teoriyi temel alarak dinin sonradan meydana gelen bir fenomen olduğunu savunuyorlardı. Eliade'in din bilim çalışmalarındaki temel duruşu bu tür görüşlerin aksine, dinin "insanın kutsalla karşılaşması sonucunda meydana gelen sui generis [bizatihi] bir fenomen"⁹¹ olduğunu savunmak olmuştur. Eliade'in Dinler Tarihi düşüncesini ve metodolojik yaklaşımını anlamak bakımından bu kitabın özellikle ilk dört bölümü önemli bir yere sahiptir. Daha önce belirttiğimiz gibi din bilimi çalışmalarında kullandığı metot hakkında Eliade, genellikle geniş açıklamalarda bulunmamaktadır.

Eliade, 1956 yılında Chicago'ya yerleştiğinde İngilizce çevirisi bulunan tek kitabı vardı: *The Myth of the Eternal Return*. Bu kitabı 1954'te W. R. Trask tercüme etmiştir. Amerika'ya gelişinden sonra Eliade'in kitapları hızlı bir şekilde İngilizceye tercüme edilmiştir. Chicago Üniversitesinde 1956 yılında verdiği "Patterns of Initiations" konulu konferanslar *Birth and Rebirth: The Religious Meaning of Initiation in Human Culture* adlı kitapta 1958 yılında yayımlanmıştır. Aynı yıl R. Sheed'in çevirdiği *Patterns in Comparative Religion* ve W. R. Trask'ın çevirdiği *Yoga: Immortality and Freedom*; 1959 yılında yine W. R. Trask'ın çevirdiği *The Sacred and the Profane* ve P. Mairet'in çevirdiği *Myths, Dreams and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Realities*; 1961 yılında yine P. Mairet'in çevirdiği *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*; 1963 yılında W. R. Trask'ın çevirdiği *Myth and Reality*; 1964'te yine W. R. Trask'ın çevirdiği *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*; 1965 yılında J. M. Cohen'in tercüme ettiği *Mephistopheles and the Androgyne: Studies in Myth and Symbol* adlı kitaplar İngilizce olarak piyasaya çıkmıştır. Bu kitapların yayımlanmasına paralel olarak Eliade'in çalışmalarına ve özellikle de metodolojisine

⁸⁹ Bkz. Gerardus van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, Georg Allen & Unwin Ltd., London 1938, s. 27.

⁹⁰ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, s. 9-10.

⁹¹ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, s. 52.

yönelik eleştirilerin sayısının arttığı görülmektedir. İlk eleştirilerin Dorothy Libby,⁹² William A. Lessa,⁹³ Benson Saler,⁹⁴ Edmund R. Leach⁹⁵ gibi Amerikalı antropologlardan geldiği görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda kendisine yöneltilen itirazlar karşısında hiçbir zaman doğrudan cevap verme yoluna gitmeyen Eliade'ın kendi Dinler Tarihi tasarımı ve benimsediği yaklaşım hakkında açıklık getirme ihtiyacı hissettiği anlaşılmaktadır. Kitaptaki ikinci ve üçüncü yazılar, Dinler Tarihi disiplinin tarihi gelişim sürecini ele alarak bu disiplin içerisinde ortaya çıkan farklı yaklaşımları tanıtmaktadır. *History of Religions* dergisinde yayımlanan ilk ve dördüncü yazılar ise Eliade'ın Dinler Tarihinin amacını ve bu amacı elde etmeye yarayacak yöntemi açıkça ortaya koymaktadır. Eliade'a göre Dinler Tarihinin amacı "yeni bir Hümanizm" in ortaya çıkmasını sağlamak; yöntemi ise "yaratıcı hermenötik" tir.

Le sacré et le profane adlı eserinde Eliade, sekülerleşmiş modern toplumlardaki bireylerde dinin bilinçaltı düzeyine indirgenildiğini ifade ettiğini söylemiştir. *The Quest*'in önsözünde ise Eliade antropolojik tasavvuru hakkında çok açık ve bir ifade kullanmaktadır: "*Kutsal, bilinç tarihinin bir safhası değil, bu bilincin yapısındaki bir unsurdur.*"⁹⁶ Bu ifade, Auguste Comte, Herbert Spencer, James Frazer, Edward B. Tylor, Sigmund Freud, Karl Marx vb. gibi pozitivistlerin iddialarına bir reddiye niteliği taşımaktadır. Zira dinin gerçekliğini reddeden ve de bir gün din denilen şeyin yok olacağını savunan bu düşünürlerin aksine Eliade, dinin insanın yapısal bir özelliği olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır. Bu antropolojik tasavvurdan hareketle Eliade, Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi gibi beşeri disiplinleri aynı zamanda insanı dönüşüme uğratabilecek nitelikte birer manevi teknik olarak görmektedir.⁹⁷

Zalmoksis'ten Cengiz Han'a. Daçya ve Doğu Avrupa Folkloru ve Dini Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale, Payot, Paris 1970, 252 sayfa. İngilizce çevirisi: *Zalmoxis: The Vanishing God. Comparative Studies in the Religions and Folklore of Dacia and Eastern Europe*, University of Chicago Press, Chicago – London 1972.

⁹² Bkz. Dorothy Libby, "Birth and Rebirth: The Religious Meaning of Initiation in Human Culture", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 61, No. 4 (August 1959).

⁹³ Bkz. William A. Lessa, "Patterns in Comparative Religion", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 61, No. 1 (February 1959); William A. Lessa, "Patterns in Comparative Religion", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 61, No. 1 (February 1959).

⁹⁴ Bkz. Benson Saler, "Mephistopheles and the Androgyne: Studies en Religious Myth and Symbol", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 69, No. 2 (April 1967).

⁹⁵ Bkz. Edmund R. Leach, "Sermons by a Man on a Ladder", *The New York Review of Books*, Vol. 7, No. 6 (October 20, 1966).

⁹⁶ Mircea Eliade, *The Quest: History and Meaning in Religion*, University of Chicago Press, Chicago - London 1969, s. i.

⁹⁷ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, s. 11-12.

Önsöz dışında kitap, sekiz bölümden oluşmaktadır: 1) Daçyalılar ve Kurtlar, 2) Zalmoksis, 3) Şeytan ve Tanrı Baba, 4) Prens Dragoş ve “Ritüel Av”, 5) Manole Usta ve Argeş Manastırı, 6) Rumenlerde “Şamanizm” Var Mı? 7) Romanya’da Adamotu Tapımı, 8) Falcı Kuzu.

İkisi dışında kitabı oluşturan bu bölümler, müstakil birer makale olarak çeşitli dergilerde daha önce yayımlanmıştır. Birinci bölüm: “Les Daces et les Loups”, Numen, Vol. 6, No. 1 (1959), s. 15-31. Üçüncü bölüm: “Mythologies asiatiques et folklore sud-est européen, Le plongeon cosmogonique”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 160 (1961), s. 157-212. Dördüncü bölüm: “Dragoş et la ‘chasse rituelle’”, *Revue des Études Roumaines*, 11-12 (1969), s. 31-59. Beşinci bölüm: “Manole et le Monastère d’Argeş”, *Revue des Études Roumaines*, 3-4 (1957), s. 7-28. Altıncı bölüm: “Chamanisme’ chez les Roumains?”, *Acta Historica*, 8 (1968), s. 147-57. Yedinci bölüm: “Le culte de la mandragore en Roumanie”, *Zalmoxis*, 1 (1938), s. 209-225. İkinci bölüm, kitabın İngilizce versiyonu piyasaya çıkmadan önce İngilizceye çevrilerek *History of Religions* dergisinde yeniden yayımlanmıştır: *Zalmoxis, History of Religions*, Vol. 11, No. 3 (1972), s. 257-302.

Bu kitapta Eliade, “Geta-Daçyalıların dininin özünü ve Rumenlerin en önemli mitolojik gelenekleriyle folklorik yaratımlarını tanıtmayı”⁹⁸ hedeflemektedir. Diğer çalışmalarında olduğu gibi burada da Eliade, tarihi verilerin az olduğu konularda folklorik ve mitolojik verilere dayanarak incelenen fenomenlerin temel yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi

Histoire des croyances et des idées religieuses I. De l’âge de la pierre aux mystères d’Eleusis, Payot, Paris 1976, 492 sayfa. Almanca çevirisi: *Geschichte der religiösen Ideen I. Von der Steinzeit bis zu den Mysterien von Eleusis*, Verlag Herder, Freiburg 1978. İngilizce çevirisi: *A History of Religious Ideas I. From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*, University of Chicago Press, Chicago – London 1978; Collins Publishers, London 1979.

Histoire des croyances et des idées religieuses II. De Gautama Bouddha au triomphe du christianisme, Payot, Paris 1978, 519 sayfa. Almanca çevirisi: *Geschichte der religiösen Ideen II. Von Gautama Buddha bis zu den Anfängen des Christentums*, Herder, Freiburg 1979. İngilizce çevirisi: *A History of Religious Ideas II. From Gautama Buddha to the Triumph of Christianity*, University of Chicago Press, Chicago 1982.

Histoire des croyances et des idées religieuses III. De Mahomet à l’âge des Réformes, Payot, Paris 1983, 361 sayfa. Almanca çevirisi: *Geschichte der religiösen Ideen III.*

⁹⁸. Mircea Eliade, *Zalmoksis’ten Cengiz Han’a. Daçya ve Doğu Avrupa Folkloru ve Dini Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, çev. Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2006, s. 9.

Von Mohammed bis zum Beginn der Neuzeit, Herder, Freiburg 1983 ve *Geschichte der religiösen Ideen III. Vom Zeitalter der Entdeckungen bis zur Gegenwart*. İngilizce çevirisi: *A History of Religious Ideas III. From Muhammad to the Age of the Reforms*, University of Chicago Press, Chicago 1985.

Başlangıçta iki cilt hâlinde plânladığı bu son kitabını Eliade, dört cilde taksim etmiş fakat sonuçta sadece üç cildini tamamlayabilmiştir.⁹⁹ Dördüncü cilt, Kolombus'un keşfinden önceki Amerika'daki dinlerle başlayıp "Tanrının ölümü"nü savunan Hıristiyan teolojilerle sona erecekti.¹⁰⁰ Eliade, ustalık eseri (*opus magnum*) olarak değerlendirdiği *Histoire des croyances et des idées religieuses*'ü¹⁰¹ *Traité* adlı kitabının devamı olarak görmektedir. 1967 yılında yayımlanan, *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions Source Book* (Collins, London ve Harper & Row, New York 1967) adlı kitabında Eliade, altı konu etrafında (1) Tanrılar, Tanrıçalar ve Doğaiüstü Varlıklar, 2) Yaratılış ve Başlangıç Mitleri, 3) İnsan ve Kutsal, 4) Ölüm, Ölüm Sonrası ve Eskatoloji, 5) Kutsalın Uzmanları: Hekim Adamdan Mistiklere ve Din Kurucularına, 6) İnsan ve Tanrı Hakkındaki Spekülasyonlar) Yahudilik ve Hıristiyanlık dışında çeşitli dinlere ait metinleri bir araya getirerek bu konularda karşılaştırma ortamı hazırlamıştır. *Traité, Histoire des croyances et des idées religieuses* ve tematik bir antolojiden ibaret olan *From Primitives to Zen*'i bir külliyat niteliğinde gören Eliade'a göre bu beş cilt, okuyucuya *Dinler Tarihi* disiplininin özünü/özetini sunacaktır.¹⁰²

Francis P. Sullivan gibi biz de *Histoire des croyances et des idées religieuses*'ün, özellikle *Traité*'den sonra Eliade'in tarihi metoda riayet etmediği yönündeki eleştirilere cevap niteliği taşıdığı kanaatindeyiz.¹⁰³

Başlangıçtan günümüze kadar tüm dini sistemlerin tarihini tek başına kaleme alan Eliade, Henri-Charles Puech ile Raymond Queneau'nun editörlüğünü yaptığı üç ciltlik ünlü *Histoire des religions*'un önsözünde James Frazer'in meşhur eserine atıfta bulunarak "Artık Dinler Tarihinde tek bir yazara ait *Altın Dal*'lar olmayacaktır"¹⁰⁴ diye yazan Angelo Brelich'in bu görüşüne adeta meydan okumaktadır. Paul Ricoeur'ün belirttiği gibi her bilim dalının git gide uzmanlaştığını ve dolayısıyla da bir kişinin tüm dinleri tam olarak bilmesinin mümkün olmadığını uzmanların savunduğu bir

⁹⁹ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal II*, s. 80. Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses III*, Payot, Paris 1983, s. 7.

¹⁰⁰ Florin Turcanu, *Mircea Eliade: Le prisonnier de l'histoire*, s. 490. Ayrıca bkz. Joseph M. Kitagawa, "Eliade, Mircea", s. 89.

¹⁰¹ Mircea Eliade, *Fragments d'un journal II*, s. 336.

¹⁰² Mircea Eliade, *Fragments d'un journal II*, s. 271-272.

¹⁰³ Bkz. Francis P. Sullivan, "Histoire des croyances et des idées religieuses", *Theological Studies*, Vol. 40, No. 1 (1979), s. 170.

¹⁰⁴ Angelo Brelich, "Prolégomènes à une histoire des religions", in Henri-Charles Puech (dir.), *Histoires des religions I*, Gallimard, Paris 1970, s. 58

dönemde Eliade da bu zorlukların farkındaydı.¹⁰⁵

Udo Strutyński'nin belirttiği gibi Eliade, on dokuzuncu yüzyılda görülen ansiklopedik bilgiye öncelik veren bilim anlayışı geleneğine aittir.¹⁰⁶ Charles H. Long ve Joseph M. Kitagawa ile birlikte kurduğu *History of Religion* dergisinin ilk sayısında yazdığı "History of Religions and a New Humanism" [Dinler Tarihi ve Yeni Hümanizm] başlıklı makalesinde Eliade, bilim adamlarının git gide tek bir dinin tarihinin uzmanı hatta çoğu zaman da bu dinin sadece belirli bir döneminin ya da belirli bir dalının uzmanı hâline gelmelerini üzücü bir durum olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁷ Adı geçen dergide birkaç yıl sonra çıkan "Crisis and Renewal in History of Religions" [Dinler Tarihinde Kriz ve Yenilenme] başlıklı makalesinde Eliade, sentez yapmaktan korkarak hep analiz safhasında kalmayı savunanları eleştirmektedir. Eliade'a göre çeşitli bilimsel disiplinler içerisinde "analiz" safhasını hiçbir zaman aşmamış olan bilim adamları bulunsa da bunlar örnek alınmamalıdır. Zira "bilim, hiçbir anlamlı keşfi bunlara borçlu değildir."¹⁰⁸

Dinler tarihçileri araştırmalarını çağdaş kültürün canlı akışı içerisine dahil etme cesaretini gösteremezlerse "genellemeleri" ve "sentezleri" acemiler, amatörler ve gazeteciler yapacaktır. Ya da Dinler Tarihi perspektifinden yaratıcı bir hermenötik yerine psikologların, sosyologların ya da çeşitli indirgemece ideolojilerin savunucularının dini gerçeklikler hakkında yaptıkları cüretkâr yorumlarla karşılaşmaya devam ederiz ve belki daha bir iki kuşak boyunca dini gerçeklikleri çocuk çağı travmaları, toplumsal örgütlenme, sınıf çatışması vs. şeklinde izah eden kitapları okuruz.¹⁰⁹

Eliade'a göre Dinler Tarihi disiplinini bir antikacı dükkânı ya da fosilleri ve tarihi eserleri sergileyen bir müze gibi tasarlamak yanlıştır.¹¹⁰ Dolayısıyla dinler tarihçisinin görevi dinleri ve dini fenomenleri sadece tarihi süreç içerisinde oluşum ve gelişim sırasına göre betimlemek değil, bu fenomenlere inanan gözüyle bakanlar için bunların ne ifade ettiğini ortaya koymak olmalıdır.

Eliade, *The Quest* adlı kitabında kutsalın, bilinç tarihinin bir safhası değil, bu bilincin yapısındaki bir unsur olduğu şeklindeki ifadeyi *Histoire des croyances et des idées religieuses* adlı eserinin 1976 yılında piyasaya çıkan bu birinci cildinin önsö-

¹⁰⁵ Paul Ricœur, *Critique and Conviction: Conversations with François Azouvi and Marc de Launay*, Columbia University Press, New York 1998, s. 31.

¹⁰⁶ Udo Strutyński, "Zalmoxis: The Vanishing God", *The Journal of American Folklore*, Vol. 93, No. 369 (1980), s. 342.

¹⁰⁷ Mircea Eliade, "History of Religions and a New Humanism", *History of Religions*, Vol. 1, No. 1. (1961), s. 1,

¹⁰⁸ Mircea Eliade, "Crisis and Renewal in History of Religions", *History of Religions*, Vol. 5, No. 1. (1965), s. 6.

¹⁰⁹ Mircea Eliade, "Crisis and Renewal in History of Religions", s. 15-16.

¹¹⁰ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, s. 11.

zünde aynen aktarmıştır.¹¹¹ Dolayısıyla Eliade'in bu kitaptaki temel paradigması diğer kitaplarda olduğu gibi devam etmektedir. Fakat buradaki yenilik, Eliade'in "kutsalın tezahürlerini kronolojik sıra ile inceleme"sinden gelmektedir.¹¹²

Dinler Tarihi Sözlüğü

Dictionnaire des Religions, Plon, Paris 1990, 365 sayfa. Bu kitabı, Ioan P. Couliano, H. S. Wiesner'in yardımı ile yazmıştır. İngilizce çevirisi: *The Eliade Guide to World Religions: The Authoritative Compendium of the 33 Major Religious Traditions*, Harper Collins, San Francisco 1991. Almanca çevirisi: *Handbuch der Religionen*, Artemis Winkler Verlag, Zürich – München 1991.

Couliano'nun bildirdiklerine göre Eliade, böyle bir sözlük yazma projesinin olduğunu 1975 yılında dile getirmiş, fakat *Histoire des croyances et des idées religieuses*'ü yazmakla meşgul olduğu için 1984 yılına kadar bu düşüncesi rafta kalmıştır. Üç ciltlik *Histoire des croyances et des idées religieuses*'deki muhtevayı tek bir ciltte özet olarak sunma vazifesini Eliade, asistanı olan Couliano'ya vermiştir. 23 Mart – 13 Nisan 1986 tarihleri arasında Couliano, Eliade ile günlük görüşerek bu sözlüğün şekli ve muhtevası hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. 22 Nisan 1986 tarihinde Eliade'in ölümü üzerine bu kitabı yazma işi Couliano'ya düşmüştür. Bu amaçla Couliano, Chicago Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsünde öğretim görevlisi olan H. S. Wiesner'i yardıma çağırarak 1989 yılının başında kitabın metnini birlikte hazır hâle getirmiştir.¹¹³ Dolayısıyla her ne kadar yazarlarından biri olarak Eliade'in adını taşısa da bu sözlüğün gerçek yazarı Ion P. Couliano'dur.

Bir sözlük olarak tasarlanması dolayısıyla bu kitap, Afrika dinlerinden başlayarak, Zerdüştlüğe kadar tüm dinleri alfabetik sırayla otuz üç başlık altında değerlendirmektedir. Madde başlıkları şu şekildedir: Afrique (Religions de 1'), Amérique centrale (Religions de 1'), Amérique du Nord (Religions de 1'), Amérique du Sud (Religions de 1'), Australie (Religions d'), Bouddhisme, Canaan (Religion du), Celtes (Religion des), Chamanisme, Christianisme, Confucianisme, Dualistes (Religions), Egypte (Religion de 1'), Germains (Religion des), Grèce (Religions de la), Hellénistique (Religion), Hindouisme, Hittites (Religions des), Indo-Européens (Religions des), Islam, Jäinisme, Judaïsme, Mésopotamie (Religions de la), Mystères (Religions des), Océanie (Religions d'), Préhistoire (Religions de la), Romains (Religion des), Shinto, Slaves et Baltes (Religion des), Taoïsme, Thraces (Religion des), Tibet (Religion du), Zoroastrisme. Türkçe çeviride ise bu başlıklar şu şekilde sıralanmıştır: Afrika Dinleri, Avustralya Dinleri, Budizm, Caynizm, Cermenlerin Dini, Düalist Dinler, Grek Dinleri, Güney Amerika Dinleri, Helenistik Din, Hıristiyanlık, Hind-Avrupa Dinleri, Hinduizm,

¹¹¹ Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses I*, Payot, Paris 1976, s. 7.

¹¹² Bkz. Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses I*, s. 7.

¹¹³ Bkz. Mircea Eliade – Ion P. Couliano, *Dictionnaire des religions*, Plon, Paris 1990, s. 11-14.

Hitit Dinleri, İslam, Keltlerin Dinleri, Kenan Dini, Konfüçyanizm, Kuzey Amerika Dinleri, Mezopotamya Dinleri, Mısır Dini, Okyanus Dinleri, Orta Amerika Dinleri, Prehistoria (Tarih Öncesi) Dinleri, Roma Dinleri, Sır Dinleri, Slav ve Baltık Dinleri, Şamanizm, Şinto, Taoizm, Tibet Dini, Trakya Dinleri, Yahudilik, Zerdüştlük.

Bu sözlükte yer alan maddelerin ne şekilde yapılandırıldıkları hususunda bir örnek olması bakımından, on bir başlık altında incelenen “İslam” maddesine (s. 202-223) bir göz atalım. Yazar, ilk önce “İslam” kelimesinin etimolojisi ile işe başlayarak, bu kavramın “boyun eğmek” anlamına gelen “aslama” fiiliden türediğini ve “Allah’a teslim olmak” manasını taşıdığını belirtmektedir. Birinci bölümde, insanlığın en önemli dinlerinden biri olan ve beş kıtada mensupları bulunan İslamın Arabistan yarımadasında yayılmadan önce burada geçerli olan inanışlar (ilahlar, putlar, cinler) hakkında kısaca bilgi verilmekte, Mekke’nin İslamdan önce önemli bir dini ve ticari merkez olduğuna dikkat çekilmektedir. İkinci bölümde Hz. Muhammed’in doğumundan, peygamberlik görevi verilmesine, Mekke’den Medine’ye hicretinden burada vefat edişine kadar geçen altmış iki yıllık süre üç paragrafta özetlenmektedir. Üçüncü bölümde, Kur’an konusu ele alınmaktadır. Bu bölüm de yine çok yoğun bilgilerle doludur. Burada sadece Kur’an’dan değil, aynı zamanda ibadet (namaz, ezan, müezzin, minare, abdest, şahadet, tekbir, Cuma, mescit) ve İslamın getirdiği sivil adaletten (erkek-kadın, ebeveyn-çocuk, efendi-köle ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin niteliği, yeme-içmeye ilişkin kurallar, kadınlara mirastan pay alma hakkı verilmesi) de bahsedilmektedir. Dördüncü bölümde, ilk dört halife konu edilirken beşinci bölüm, Müslümanların fetihlerini ele almaktadır. Altıncı bölümde İslam içerisinde ortaya çıkan fırkalar (Şiiler, Nusayriiler, İsmaililer) tanıtılmaktadır. Yedinci bölümde fıkıh, sekizinci bölümde de kalam hakkında bilgi verilmektedir. Dokuzuncu bölümde ise dini takvim ele alınmakta ve bu takvime bağlı olarak icra edilen ibadetlerden (Kadir gecesi, Ramazan orucu, hac) söz edilmektedir. Onuncu bölümde, tasavvuf konusu işlenmektedir. Sufi teriminin, zahitlerin giydiği yün elbiseden (suf) türediği görüşünü benimseyen yazar, tasavvufu, Hz. Muhammed ile başlatmakta, zamanla gelişen tasavvufi ekoller (Bektaşilik, Sühreverdilik, Rufailik, Şazelilik, Kadirilik, Nakşibendilik), önde gelen sufiler (Celaleddin Rumi, Rabiâtü’l-Adeviyye, Hasan el-Basri, Gazali, Feridüddin Attar, Ebu Nasr es-Serrac, Sühreverdi, İbn Arabi) ve bunların başka eserleri zikredilmektedir.

“İslam” maddesi, otuza yakın referans içeren bir bibliyografya ile sona ermektedir. Bu bibliyografyada zikredilen İbn Arabi ve Celaladdin Rumi’nin Batı dillerine çevrilen eserleri ve Seyyid Hüseyin Nasr’ın iki çalışması (İsma’ili Contributions to Islamic Culture, Téhéran 1977 ve Sufi essays, Albany 1972) dışında yer alan diğer kaynakların hepsi Batılı müsteşrikler tarafından kaleme alınmıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu sözlükte yer alan “İslam” maddesinin fenomenolojik yakla-

şimla ele alındığı ve bundan dolayı da Müslümanların inançlarını objektif bir biçimde yansıttığı görülmektedir. Oysa Histoire des croyances et des idées religieuses adlı kitabının üçüncü cildinde işlediği İslam konusunda Eliade'ın aynı tavrı sergilemediği görülmektedir. Daha da dikkat çekici olan husus, Eliade'ın adı geçen eserde, İslam konusunu, "Mahomet et l'essor de l'Islam" (Muhammed ve İslamın İlerleyişi) (s. 71-93) ve "Théologies et mystiques musulmane" (Müslüman Teolojiler ve Mistikler) (s. 122-161) iki ana başlık altında kaleme almasından ziyade bu iki bölüm arasına konuyla hiçbir ilgisi olmayan "Le catholicisme occidentale de Charlemagne à Joachim de Flore" (Charlemagne'dan Joachim de Flore'a Kadar Batı Katolikliği) (s. 94-121) başlıklı bir bölüm koymuş olmasıdır. Eliade'ın İslam ile ilgili olarak yazdığı birinci bölüm eleştirilere neden olmuştur. Eliade'ın kullandığı kaynakları Arapça olarak değil de Fransızca ve İngilizce'den seçmiş olmasını eleştiren Kürşad Demirci'ye göre Eliade;

Müslümanlığın ortaya çıkışını işlerken açık olmasa bile geleneksel şarkiyatçı bakış açısıyla İslâm'ı Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir versiyonu olarak görür. Tarihi perspektif içinde İslâm'la ilgili verdiği bilgilerde İslâm'a karşı tarafsız olmayan Tor Andrea, Régis Blachère, Richard Bell gibi şarkiyatçıların eksik ve yanlış fikirlerinden faydalanan Eliade, Lât, Menât, Uzzâ ile İlgili klasik Batı görüşünü nakletmekte, Peygamberin Hira'daki inzivasında bazı Hıristiyan keşişlerinin, ayrıca İslâmî tebliğde çeşitli Hıristiyan mezheplerinin tesirini İleri sürmektedir. Hz. Muhammed kendisinin peygamber olduğuna samimi olarak inanmış olmakla birlikte âyetlerin muhtevsından onun yerel Arabistan dinlerinden etkilendiğini, vahiylerde bolca Yahudi ve Hıristiyan motiflerinden faydalandığını. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi konusunda Doketikler'in, Meryem'in tanrılaştırılması konusunda ise Habeşistan Hıristiyanlarının tesirinde kaldığını, imanlı şehidlerin hemen cennete gideceği motifini de Nestûrîler'den aldığını, hadislerin büyük oranda mitsel anlatımlara dayandığını ileri sürmektedir.¹¹⁴

Demirci'nin belirttiği gibi Eliade'ın buradaki temel eksikliği meseleyi inananlar perspektifinden yani Müslümanlar perspektifinden değil de Batılı müsteşriklerin tespitleri doğrultusunda değerlendirmiş olmasıdır. Oysa Eliade din bilimi çalışmalarında genel bir yaklaşım olarak fenomenolojik yaklaşımı benimsemiştir. Zaten Eliade'ın din bilimi çalışmalarındaki özgülüğün de bu noktadan kaynaklandığını düşünüyoruz.

Görüldüğü üzere Demirci'nin itirazından ortaya çıkan sonuç, Eliade'ın konuyu inanan perspektifinden değerlendirmedeği yani fenomenolojik yaklaşımı tam olarak kullanmadığı şeklindedir.

Couliano'nun *Dictionnaire des Religions*'da kaleme aldığı "İslam" maddesi ile Eliade'ın adı geçen kitabında işlediği İslam bahsi arasında yaklaşım bakımından bu

¹¹⁴ Kürşad Demirci, "Eliade, Mircea", *TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 34.*

açık ve net ayrım göze çarpmaktadır. Dolayısıyla az önce belirttiğimiz gibi üç ciltlik *Histoire des croyances et des idées religieuses*’deki muhtevayı tek bir ciltte özet olarak sunma vazifesini Eliade, asistanı olan Couliano’ya vermişse de Couliano, hocasının polemik konusu olabilecek ifadelerine yer vermemiş ve konuyu tamamen fenomenolojik bir zeminde değerlendirmiştir.

Mistik Hint Erotizmi

Sur l'érotique mystique indienne, Editions de l'Herne, Paris 1997, 103 sayfa.

Bu kitap, Herne yayınevi tarafından yayımlanan *Cahier dizisinin Mircea Eliade'ya ayrılan 33'üncü sayısındaki üç yazıdan oluşmaktadır*. 1) *Mistik Hint Erotizmi Üzerine*,¹¹⁵ 2) *Yirmi Yaşında Hindistan*,¹¹⁶ 3) *Barabudur Sembolik Tapınak*.¹¹⁷

Birinci bölümü oluşturan yazı, Eliade'in ilk baskısı 1954 yılında yapılan *Le Yoga. Immortalité et liberté* (Payot, Paris) adlı kitabının altıncı bölümünün sonlarından alıntılanmıştır (s. 257-269). Eliade, bu pasajı müstakil bir yazı olarak daha önce yayımlamıştır: “Note sur l'érotique mystique indienne”, *La Table Ronde*, 97 (1956), s. 28-33. İkinci bölümü oluşturan yazıyı Eliade, 1967 yılında yazmıştır. Bu yazı, Eliade'in otobiyografisinin birinci cildinin “De Ripon Street a Bhowanipore” [Ripon Street'den Bhowanipore'a] başlıklı dokuzuncu bölümden ibarettir.¹¹⁸ Üçüncü bölümü ise Eliade'in Romanya'da iken 1937 yılında yazdığı şu makale oluşturmaktadır: “Barabudur, templul simbolic”, *Revista Fundațiilor Regale*, 4, no. 9 (1937), s. 605-617. Daha sonra bu makale Eliade'in yazılarının derlemesinden oluşan şu kitapta yeniden yayımlanmıştır: *Insula lui Euthanasius*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1943, s. 50-68.

*Birinci yazıda, Hint dinleri içerisindeki önemli düşünce akımlarından biri olan Tantrizm ve Hatha Yoga'nın cinsel ilişkiyi mistik bir tecrübeye nasıl dönüştürdükleri anlatılmaktadır. Bu mistik akımların amacı, cinsel birleşme aracılığıyla “en yüksek mutluluk” derecesini elde etmektir. Bu mertebeye ulaşmak, yoginin beşeri hâlden sıyrılması, yani maddi düzeyi aşması anlamına gelmektedir. Bu tecrübe, yogine erkeklik suyunun hareketini durdurma gücünü kazandırmaktadır. Böylece yogin, nefesine hâkim olarak şehvetin boyunduruğundan kurtulmaktadır. Bu durum da onun profan hâlden soyutlandığını ifade etmektedir.*¹¹⁹

¹¹⁵ Mircea Eliade, “L'érotique mystique indienne”, in Constantin Tacou (dir.); *Mircea Eliade*, s. 237-241.

¹¹⁶ Mircea Eliade, “L'Inde à vingt ans”, in Constantin Tacou (dir.); *Mircea Eliade*, s. 34-46.

¹¹⁷ Mircea Eliade, “Baradubudur, temple symbolique”, in Constantin Tacou (dir.); *Mircea Eliade*, s. 233-236.

¹¹⁸ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe*, s. 223-250.

¹¹⁹ Mircea Eliade, “L'érotique mystique indienne”, in Constantin Tacou (dir.); *Mircea Eliade*, s. 239-341.

İkinci yazı, Eliade'in henüz yirmi yaşındayken Hint felsefesi okumak üzere Hindistan'a gidişi ile ilgilidir. 20 Kasım 1928 tarihinde Bükreş'ten hareket eden Eliade, Hindistan'da üç yıl kaldıktan sonra ülkesine geri dönmüştür. Bu tecrübe, Eliade'in düşünceleri üzerinde önemli tesirler bırakmıştır.¹²⁰

1937'de yazdığı "Barabudur, templul simbolic"¹²¹ başlıklı makalede ise Eliade, 302 sayfalık önsözle devasa bir hacme sahip olan Uzakdoğu Fransız Okulu'nun mensubu olan Paul Mus'un 1935 yılında yayımlanan *Barabudur. Esquisse d'une histoire du bouddhisme fondée sur la critique archéologique des textes* adlı eseri karşısındaki hayranlığını ifade etmekte ve Mus'u "derin bilgisi sonsuz ve sezgisi bitmek tükenmek bilmeyen" bir araştırmacı olarak nitelendirmektedir.¹²² Java adasında bulunun bu ünlü Budist tapınağını inceleyen Mus'un temel varsayımı şudur: "Barabudur, Evrenin sembolik bir temsilinden başka bir şey değildir."¹²³

Bu tapınağın sembolik değerini inceledikten sonra Eliade, bu tür mimari yapıların sembolizmi altında birlik ve bütünlük elde etme eğiliminin bulunduğu sonucuna varmaktadır. Bundan dolayı da hacı olmak niyetiyle bu mabede gelen Budistin amacı, beşeri hâli aşmaktır. Bir merkezi sembolize eden bu mabet, aşkın alanla irtibat hâlinde olduğu için profan alanla kutsal alan arasında köprü vazifesi görmekte ve böylece de inanan kişinin kutsallık düzeyine çıkmasını sağlayabilmektedir.¹²⁴

Değerlendirme

Eliade'in yukarıda incelediğimiz on dört din bilimi çalışması dilimize Mehmet Aydın, Mehmet Ali Kılıçbay, Sema Rifat, Ümit Altuğ, Ali Erbaş, İsmet Birkan, Mehmet Emin Özcan, Lale Arslan, Ali Berktaş, Renan Akman, Mustafa Ünal tarafından

¹²⁰ Mircea Eliade, *Les promesses de l'équinoxe*, s. 224. Otobiyografisinde Eliade, Hindistan tecrübesini iki bölümde anlatmaktadır. Birinci bölüm incelediğimiz yazıdan oluşmaktadır. İkinci bölüm ise (*Les promesses de l'équinoxe*, s.251-295) Himalaya dağlarının eteklerinde bulunan bir tekdede Swami Shivananda yönetiminde Yoga egzersizleri yaptığı dönemi anlatmaktadır. Bu kaynak dışında Eliade, Hindistan'da geçirdiği zaman zarfında tuttuğu günlüğündeki notlara dayanarak iki kitap yazmıştır: Mircea Eliade, *India*, Cugetarea, Bucureşti 1934. Fransızca çevirisi: Mircea Eliade, *L'Inde*, L'Herne, Paris 1988 ve Mircea Eliade, *Şantier*, Cugetarea, Bucureşti 1935. Fransızca çevirisi: Mircea Eliade, *Le journal des Indes*, L'Herne, Paris 1992.

¹²¹ *Revista Fundațiilor Regale* (1937) 4, no. 9, s. 605-17. Bu yazı daha sonra şu derlemede yeniden yayımlanmıştır: Mircea Eliade, *Insula lui Euthanasius*, Fundatia Regala pentru Literature și Arta, Bucureşti 1943, s. 50-68. Alain Paruit tarafından Fransızcaya çevrilen bu yazı, ilk önce Constantin Tacou (dir.), *Mircea Eliade*, s. 229-236'da yayımlanmış ve daha sonra Eliade'in adı geçen eserinin Fransızca çevirisinde yer almıştır: Mircea Eliade, *L'île d'Euthanasius*, L'Herne, Paris 2001 s. 229-236.

¹²² Mircea Eliade, *L'île d'Euthanasius*, s. 57-58.

¹²³ Mircea Eliade, *L'île d'Euthanasius*, s. 59.

¹²⁴ Mircea Eliade, *L'île d'Euthanasius*, s. 66-71.

çevrilmiştir. Bu çevirenlerden üçünün dinler tarihçisi (Aydın, Erbaş ve Ünal) olduğunu belirtelim. Eliade'ın Türkçeye çevrilen din bilimi çalışmaları arasında karşılaştırma yapabilmek için aşağıdaki tabloda, bu çalışmaların kimler tarafından çevrildiği ve orijinal dildeki ilk baskısı ile Türkçe baskısının tarihleri yer almaktadır.

Tablo 1. Eliade'ın Türkçeye çevrilen kitapların ve orijinal baskıların ilk baskı tarihleri

Kitap adı	Orijinal versiyonun baskı tarihi	Çevirinin ilk baskı tarihi	İki baskı arasındaki zaman farkı (yıl)	Çeviren
Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu	1969	1990	31	Mehmet Aydın
Kutsal ve Dindışı	1957	1991	34	M. Ali Kılıçbay
İmgeler ve Simgeler	1952	1992	40	M. Ali Kılıçbay
Mitlerin Özellikleri	1963	1993	30	Sema Rifat
Ebedi Dönüş Mitosu	1949	1994	45	Ümit Altuğ
Dinler Tarihi Sözlüğü	1990	1997	7	Ali Erbaş
Şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri	1951	2000	49	İsmet Birkan
Babil Simyası ve Kozmolojisi	1937	2002	65	M. Emin Özcan
Asya Simyası	1935	2002	67	Lale Arslan
Dinler Tarihine Giriş	1949	2003	54	Lale Arslan
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1	1976	2003	27	Ali Berktaş
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 2	1978	2003	25	Ali Berktaş
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 3	1983	2003	20	Ali Berktaş
Demirciler ve Simyacılar	1956	2003	47	M. Emin Özcan
Mistik Hint Erotizmi	1997	2004	7	Renan Akman
Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi	1949	2005	56	Mustafa Ünal
Zalmoksis'ten Cengiz Han'a	1970	2006	37	Ali Berktaş

Eliade'ın en önemli kitaplarından biri olarak kabul edilen *Traité d'histoire des religions* adlı eserinin yarım yüzyıldan sonra ancak dilimize kazandırılması geç de olsa önemli bir eksikliği gidermiştir. Üstelik bu kitabın, 2003 yılında Fransızca versiyonu Lale Arslan tarafından "*Dinler Tarihine Giriş*" başlığı ile çevrilirken, Mustafa Ünal'ın İngilizce versiyondan yaptığı çeviri iki yıl sonra "*Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*" başlığı ile piyasaya çıkmıştır. Böylece geç de olsa Türk okuru, adı geçen kitabın hem Fransızca versiyonundan hem de İngilizce versiyonundan yapılan çevirileri okuma fırsatına kavuşmuştur.

Eliade'ın din bilimi çalışmalarından birini dilimize ilk çeviren kişi Mehmet Aydın'dır. Aydın, Eliade'ın *La Nostalgie des origines. Méthodologie et histoire des religions (Kökenlerin Özlemi. Metodoloji ve Dinler Tarihi)* adlı kitabını dilimize *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu* şeklinde çevirmiştir. Orijinal versiyonu İngilizce olan bu

kitabın başlığı ise şu şekildedir: *The Quest: History and Meaning in Religion (Araştırma: Dinde Tarih ve Anlam)*. Hem Fransızca başlık hem de İngilizce başlık, kitabın üçüncü bölümünü oluşturan “Dinin Kökenlerini Araştırma” konulu bölüme atfen konulmuştur. Kitabın Fransızca alt başlığında metodolojiye açıkça vurgu yapılırken İngilizce başlık, din konusunda tarih ve anlam meselelerini ön plâna çıkarmaktadır. Sonuçta her iki başlık da bu kitabın Dinler Tarihindeki metodolojik problemlere ağırlık verdiğine işaret etmektedir. Türkçe çevirideki başlığın yarısı (Dinin Anlamı) orijinal başlığı yansıtmakta diğer yarısı (Sosyal Fonksiyonu) ise farklı bir izlenim uyandırmaktadır. Çevirinin ikinci baskısına yazdığı önsözde Aydın, Eliade’i “çağımızın ender bilginlerinden biri” olarak nitelendirmekte ve Din Bilimleri alanında uzmanlaşmak isteyenlerin onun değerli çalışmalarından uzak kalmasının düşünülemez” olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

Eliade’in *Le sacré et le profane* adlı kitabını Mehmet Ali Kılıçbay, *Kutsal ve Dindışı* başlığı ile çevirmiştir. Kılıçbay’ın çevirdiği *İmgeler ve Simgeler* ise bir yıl sonra piyasaya çıkmıştır. Bu kitabın başına Kılıçbay, uzun bir önsöz eklemiştir. Her iki çeviride de “İçindekiler” bölümünün bulunmaması büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Fransızca baskısından çevrilen *Le sacré et le profane*’ın ilk sayfalarını oluşturan “Fransızca Baskıya Önsöz” başlıklı bölümün Türkçe çeviriye dahil edilmemesi dikkat çekmektedir.

Sema Rifat’ın çevirdiği *Mitlerin Özellikleri* adlı kitaba da “İçindekiler” bölümünün konulmamış olması yine büyük bir eksiklik ve anlaşılması güç bir durumdur.

Ümit Altuğ’un çevirdiği *Ebedi Dönüş Mitosu* ise İngilizce çevirinin Princeton University Press tarafından 1991 yılında yapılan dokuzuncu baskısına dayanmaktadır. Bundan dolayı Türkçe çeviride Eliade’in bu kitabın Fransızca ilk baskısı için 1947 yılında yazdığı önsöz yer almamaktadır.

Eliade’in Türkçeye çevrilen din bilim çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilk göze çarpan şey, çeşitli çeviriler arasındaki terminolojik farklılıklardır. Örneğin Eliade’in din bilimi çalışmalarında yer alan temel kavramlardan biri olan *mit* kavramının çok çeşitli şekillerde tercüme edildiği görülmektedir. *Türkçe karşılığı olarak sözlükte, efsane, söylence, masal şeklinde anlamlandırılan Fransızcadaki mythe kelimesine*¹²⁶ çevirilerde verilen değişik karşılıklar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

¹²⁵ Mehmet Aydın, “İkinci Baskının Önsözü”, in Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, İkinci Baskı, Din Bilimler Yayınları, Konya 1995, s. iii.

¹²⁶ Örneğin bkz. Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*, Sekizinci Basım, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 931; Ahmet Çetin Ertürk, *Bilge Sözlük*, İstanbul 1995, s. 529.

Tablo 2. *Mythe* kavramına çevirilerde verilen Türkçe karşılıklar

Çeviren	<i>Mythe kavramına verilen Türkçe karşılık</i>
Mehmet Aydın	<i>mitoloji</i>
Mehmet Ali Kılıçbay	<i>efsane</i>
Lale Arslan (Asya Simyası)	<i>söylence</i>
Sema Rifat, İsmet Birkan, Ali Berktaş, M. Emin Özcan, Mustafa Ünal, Lale Arslan (Dinler Tarihine Giriş)	<i>mit</i>
Ümit Altuğ, Havva Köser	<i>mitos</i>

Aspects du mythe adlı kitabında Eliade'ın yaptığı mit tanımlamasını daha önce aktarmıştık. Eliade'a göre mit, "kutsal bir öykü anlatır, bidayette, "başlangıçların" efsanevi zamanında gerçekleşen bir olayı nakleder... Mit,... bir gerçekliğin nasıl meydana geldiğini anlatır. Mit, sadece gerçekten meydana gelen ... şeyden bahseder." "Arkaik dünya için mit, hakiki gerçekliğin yani kutsalın ortaya çıkışlarını anlattığı için gerçektir."¹²⁷ "Gerçek bir öyküye" dayanan mitle sahte/asılsız/gerçek dışı öykülere dayanan efsane ve masallar arasındaki ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi için Eliade, mitlerin hâlâ canlılıklarını koruduğu Kızılderili Pawnee ve Cherokee topluluklarını, Avustralya yerlilerinden Karadjerileri ve Togo yerlileri gibi toplulukları örnek göstermektedir.¹²⁸ Bütün bu topluluklar, gerçek öykülerle asılsız/sahte öyküleri birbirinden ayırmakta, özellikle dünyanın başlangıcıyla ilgili mitleri *gerçek* öykü kategorisinde değerlendirmektedirler. Dolayısıyla bu iki tür öykü, içerik bakımından tamamen farklıdır. Birinde kutsal ve doğüstü olay ve şahıslardan bahsedilirken diğersinin içeriği ise profandır.¹²⁹ Aşkın bir anlam ifade etmeyen olayları konu edindikleri için efsaneler ve masallar sahte hikâyeler olarak değerlendirilmektedir.¹³⁰ Bundan dolayı da arkaik insan için mit, yüksek derecede önem arz ederken, efsanelerin ve masalların bir değer ifade etmedikleri görülmektedir.¹³¹

Eliade'ın mit telakkisini ortaya koyduktan sonra Türkçe çevirilerde mit kavramı

¹²⁷ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 50

¹²⁸ Eliade bu örnekleri Pettazzoni'nin 1948 yılında yayımlanan ve dilimize "Mitin Gerçekliği/Hakikati" şekillerinde çevrilen "Verita del mito" (Studi e materiali di storia delle religioni, 21 (1947-1948), s. 104-116) başlıklı makalesinden aktarmaktadır. Bkz. Raffaele Pettazzoni, "The Truth of Myth", in Alan Dundes (ed.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1984 [Türkçe çevirisi: Raffaele Pettazzoni, "Mitin Gerçekliği", çev. M. Mete Taşlova, *Millî Folklor*, Yıl 14, Sayı 53 (2002). Yeniden yayımlandığı yer: Gülin Ögüt Eker; Metin Ekici; M. Öcal Oğuz ve Diğersleri (ed.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Millî Folklor*, Ankara 2003; Rafaella [Doğrusu: Raffaele] Pettazzoni, "Mitin Hakikati", in Rafaella [Doğrusu: Raffaele] Pettazzoni, *Tanrı'ya Dair*, çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2002].

¹²⁹ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, s. 20-21.

¹³⁰ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 79.

¹³¹ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, s. 24.

karşılığında kullanılan terimlerin uygunluk derecesini tartışmak istiyoruz. Etimolojik analizler, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'e dayanılarak yapılacaktır.

Tablo 3. *Mythe* teriminin çevirilerinin *Türkçe Sözlük*'teki tanımları

Mythe teriminin çevirileri	Türkçe Sözlük'teki tanımı
<i>mitoloji</i>	1. Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim. 2. Bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan, Latin uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünü. ¹³²
<i>mitos</i>	Mit. ¹³³
<i>efsane</i>	1. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. 2. mecaz Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye vb. ¹³⁴
<i>söylence</i>	Efsane. ¹³⁵

Türk dilinde *efsane* ve *söylence* kavramlarının gerçekte olduğu olmayan bir anlatıyı ifade etmek için kullanıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu iki terim, Eliade'in "gerçek öykü" anlamında kullandığı *mit* kavramı ile taban tabana zıttır. *Aspects du mythe* adlı kitapta belirtildiği üzere arkaik insan açısından gerçeklik ifade eden *mit* ile bu vasıftan yoksun olan *efsaneler* ve *masalların* bir değeri yoktur. Dolayısıyla Eliade'in kullandığı *mit* kavramını Türkçeye *efsane* veya *söylence* şeklinde çevirmek bir çelişki doğurmaktadır ve bu bakımdan da okuyucunun kafasını karıştırmaktadır. Daha da önemlisi, bu durum, yazarın düşüncesini yanlış bir biçimde yansıtmaktadır.

Eliade'in Türkçeye çevrilen kitaplarında terminolojik açıdan problem oluşturan diğer örnek *profan* kavramıyla ilgilidir. Bu kavrama çevirilerde verilen anlamlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4. *Profane* kavramına çevirilerde verilen Türkçe karşılıklar

Çeviren	Profane kavramına verilen Türkçe karşılık
Mehmet Aydın	<i>kutsal dışı</i>
Mehmet Ali Kılıçbay	<i>dindışı, konunun yabancı olan (İmgeler ve Simgeler; s. xxxiii), alanın dışında olan (İmgeler ve Simgeler; s. 1)</i>
Sema Rifat	<i>dindışı, kutsallık niteliği taşımayan, kutsal olmayan</i>
Ümit Altuğ	<i>somut (s. 7), dindışı</i>
İsmet Birkan	<i>Kutsal olmayan, düz insan (s. 43), kutsallıkla ilişkisiz sıradan biri (s. 55), normal insan (s. 78), sıradan (s. 88, 146, 397, 444), sıradan ve bireysel (s. 89), sıradan kişi (s. 99, 451), normal sıradan insan (s. 113, 285), normal (s. 162), kutsal olmayan (s. 177), din dışı (s. 211, 397), düz insan (s. 331), sıradan insan (s. 350)</i>

¹³² *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 1403.

¹³³ *Türkçe Sözlük*, s. 1403.

¹³⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 603.

¹³⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1802.

M. Emin Özcan	<i>kutsal olmayan, kutsallıkla hiçbir ilgisi olmayan</i>
Lale Arslan	<i>dindışı, kutsal olmayan</i>
Havva Köser	<i>profan</i>
Ali Berktaş	<i>kutsaldışı</i>
Mustafa Ünal	<i>kutsaldışı</i>

Eliade'in kitaplarının orijinaleri ile çevirilerini karşılaştırarak Türkçe çevirilerde kullanılan terimlerin ne derece isabetli olup olmadığını inceleyelim. Öncelikle Eliade'in profan kavramını tıpkı kutsal kavramı gibi hem sıfat (profane) hem de isim şeklinde (le profane) kullandığına dikkat çekelim. Diğer önemli husus ise Eliade'in bir kavramı tek bir anlamda değil birçok anlamda kullanmasıdır. Örneğin Barbosa da Silva, Eliade'in *hierofani* kavramını dokuz farklı anlamda kullandığını tespit etmiştir.¹³⁶ Aynı şekilde Eliade'in din bilimi çalışmalarını oluşturan temel kavramlardan *imge*, *arketip*, *tarih* vb. terimler, birden çok anlama gelmektedir.

Le chamanisme adlı eserinde Eliade, “beşeri profan hâl”in (condition profane) aşılmasıyla “manevi bir hâl” (condition spirituelle) elde edildiğini ifade etmektedir.¹³⁷ Bu ifade, Eliade'in *profan* kavramı ile beşeri olanı kastettiği açıkça görülmektedir. Şamanların davulları ile ilgili sembolizm konusunu işlerken Eliade, şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Profan hâlin aşılması ve mitik zamanın sonunda kaybedilen “cennetvari” varoluşun yeniden kazanılması” (la transcendance de la condition profane, le recouvrement d'une existence « paradisique » perdue à la fin du temps mythique).¹³⁸

Aynı kitabın başka bir yerinde Eliade, profan insan ile şaman arasındaki farktan bahsetmektedir (La différence entre un profane et un chaman).¹³⁹ Birkaç bölüm sonra bu farkın nereden kaynaklandığı izah edilmektedir: “Şamanlar ve büyücüler, “ruhların” hâlini elde edebilirler; oysa profan insanlar, bu hâle ancak ölümleri esnasında erişebilmektedirler.”¹⁴⁰ Burada Eliade'in *profan* kavramı ile maddi ve cismani olmayan yani manevi olan bir durumu kastettiği apaçık ortadadır. Yukarıdaki ifadeler ise insanın bu hâle nasıl geldiği konusunda ipucu vermektedir.

Dünyanın değişik yerlerindeki mitleri, özellikle de kozmogonik mitleri incelemesi sonucunda Eliade, ortak bir yapıya ulaşmıştır. Bu tespit, Eliade'in din bilim çalışmalarının deyim yerinde ise bel kemiğini oluşturmaktadır.

Eliade'a göre birçok arkaik din, bir dağ, bir ağaç, bir merdiven ya da bir sarmaşan vb. aracılığıyla gökyüzü ile bidayette bütün insanların iletişim hâlinde olduğunu; fakat

¹³⁶ Bkz. Antonio Barbosa da Silva, *The Phenomenology of Religion as a Philosophical Problem: An Analysis of the Theoretical Background of the Phenomenology of Religion, in General, and of M. Eliade's Phenomenological Approach*, in Particular, CWK Gleerup, Uppsala 1982, s. 198.

¹³⁷ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 83.

¹³⁸ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 147.

¹³⁹ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 252.

¹⁴⁰ Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 373.

daha sonra bu iletişimin kesildiğini anlatan bir mite sahiptir.¹⁴¹ Bu mitler, belli bir mitik olay (ritüel bir hata) sonucunda gökyüzünün birden yeryüzünden ayrıldığını, ağaç ya da sarmaşanın kesildiğini, tepesi gökyüzüne değen dağın düzleştiğini anlatmaktadır. Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki iletişimin kesilmesi sonucunda tanrılar uzaklaşarak birer *deus otiosus* hâline geldiler. Eliade'ın, mitlerin dile getirdiği bu hatayı “düşüş” (la chute) kavramıyla ifade etmektedir.¹⁴² Başlangıçtaki cennetvari hayatın yitirilmesini sembolize eden bu *düşüş* sonucunda insanlar da *bugünkü insanlık hâlini* karakterize eden ölümlü ve ızdırap çeker hâle geldiler. O zamandan beri kahramanlar, şamanlar, hekim adamlar, mistikler, hükümdarlar ya da sihirbazlar gibi sadece bazı imtiyazlı varlıklar gökyüzüne çıkarak aşkın varlıklarla görüşebilmekte, yani *o zamanlar* kopmuş olan iletişimi yeniden kurabilmektedirler.¹⁴³ Bu iletişimin nasıl yeniden kurulduğu konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için “arkaik toplumların en üstün derecedeki mistik tecrübesi”¹⁴⁴ olarak nitelendirdiği şamanizmin temel öznesi olan şaman örneği verilebilir.

Şaman, sırrını ancak kendisinin bildiği bir teknik aracılığıyla -geçici bir süreliğine ve sırf kendi şahsi çıkarı için- Gökyüzüyle iletişimi sağlayabilmekte ve Tanrı ile diyaloga yeniden başlayabilmektedir. Diğer bir deyişle o, tarihi (“düşüşten”, yani Gökyüzü ile Yeryüzü arasındaki doğrudan iletişimin koptuğu andan itibaren geçen bütün zamanı) ortadan kaldırmakta, *geriye dönerek* cennetteki duruma yeniden kavuşmaktadır. Bu mitik *illud tempusa* yeniden dahil olma, vecd içerisinde gerçekleşmektedir: Şamanik vecd, cennetteki duruma yeniden kavuşmanın ya şartı ya da sonucu olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁵

Zaman ve Tarihi (düşüşü) ortadan kaldırarak başlangıçtaki İnsanın durumunu yeniden elde etme şeklinde görünen mistik vecd, iptidailerde olduğu gibi Hıristiyan teolog ve azizlerde de bir Cennete dönüş ifadesidir. Eliade, ister iptidai olsun ister diğerleri olsun, çeşitli mistik tecrübelerin çekirdeğini Cennet özleminin oluşturduğu

¹⁴¹ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 51-52, 219-220; Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, s. 79, 85-86. Mitik çağda yerle gök arasında bir iletişimin var olduğunu ve daha sonra bunun koptuğunu anlatan mit, şamanizmin temel ideolojisini oluşturmaktadır (Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 126-127, 215-216). Eliade, buna benzer mitlerin, Çinlilerde, de bulunduğunu örnekleriyle aktarmaktadır (Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 344-345, 351, dip. 1).

¹⁴² Mircea Eliade, *Méphistophélès et l'androgynie*, Gallimard, Paris 1962, s. 243.

¹⁴³ Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, s. 141; Mircea Eliade, *Religion australiennes*, s. 44-45; Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses II*, s. 19-20; Mircea Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, s. 119; Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, s. 50, 80, 91, 124; Mircea Eliade, *Méphistophélès et l'androgynie*, s. 244-245.

¹⁴⁴ Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, s. 87.

¹⁴⁵ Mircea Eliade, *Images et symboles*, s. 220.

sonucuna varmaktadır.¹⁴⁶

Bütün bu izahlardan sonra kutsal ve profan ayrımının madde ile mananın birbirinden ayrılmasından sonra ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kutsal ile profan arasındaki farkın daha net anlaşılması için analizlerimizi biraz daha derinleştirelim ve Eliade'ın kutsalı, kısaca profanın karşıtı şeklinde tanımladığını hatırlatalım. Eliade, bu karşıtlığı Durkheim'ın yaptığı gibi antitetik bir ilişki olarak değil, diyalektik bir ilişki şeklinde anlamaktadır.¹⁴⁷ Yani Eliade, kutsal ve profanı birbirini tamamen dışlayan iki unsur olarak düşünmemektedir. Çünkü bazı durumlarda bu iki unsur aynı anda var olabilmektedir. Eliade, bu durumu *coincidentia oppositorum* (karşıtların birleşmesi) kavramı ile ifade etmektedir. Örneğin, kutsal bir taş, tamamen maddi ve dünyevi bir nesne olduğu hâlde sahip olduğu kutsallık niteliği, ona aşkınlık kazandırmakta ve onu diğer taşlardan farklı kılmaktadır. Zaten dünyevi düzlemde doğrudan tezahür etmeyen kutsal, dünyevi nesnelere aracılığıyla kendini göstermek durumundadır.

Son tahlilde kutsal ve profan ayrımı, aşkın boyut ile dünyevi/beşeri boyut arasındaki ayrıma dayanmakta ve bundan dolayı da bu iki düzey arasındaki farklılığa vurgu yapmaktadır.

Sonuç

Eliade'ın din bilimi çalışmalarının Türkçeye kazandırılması, hem din bilimi alanında araştırmalar yapanlar hem de bu konulara ilgi duyan geniş halk kitleleri açısından önemli bir hizmetin yerine getirilmesini sağlamıştır. Ancak bu çevirileri karşılaştırdığımızda Eliade'ın din teorisini bir bütün olarak kavramaya engel olacak derecede önemli terminolojik problemler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Eliade'ın din bilimi çalışmalarından temel kavramlardan mit ve profan terimlerine çeşitli çevirilerde farklı anlamlar verilmiştir. Daha da vahimi bu kavramlara bazı çevirmenler tarafından zıt anlamlar da verilmiştir. Çevirilerde ortak bir terminolojinin bulunmayışı, Eliade'ı Türkçeden okuyan birisi için sentez yapmayı son derece zorlaştırmaktadır. Bir çeviride, *kutsal dışı*, diğerinde *dindışı*, bir başkasında *profan* şeklinde aktarılan bu terimlerin tek bir kavramın karşılığı olduğunu okuyucunun tahmin etmesi pek de kolay olmasa gerektir. Değişik çevirilerde *mitoloji*, *efsane*, *söylence*, *mit* veya *mitos* şeklinde tercüme edilen bir kavrama ilişkin farklı çevirilerde verilen bilgiler arasında okuyucu nasıl bağlantı kuracaktır?

Çevirilerdeki bu dil probleminin, daha doğrusu ortak bir dilin olmayışı probleminin, bir taraftan kendi dilimizde pek aşına olmadığımız kavramlarla karşılaşma-

¹⁴⁶ Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, s. 92.

¹⁴⁷ Durkheim'ın kutsal-profan ayrımına ilişkin teorisi hakkında bkz. Emile Durkheim, "De la définition des phénomènes religieux", *L'Année Sociologique II*, 1899, s. 15 vd.; Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Quatrième Edition, Presse Universitaires de France, Paris 1960, s. 50 vd.

mızdan diğer taraftan da çevirenlerin terminolojiye tam olarak hâkim olmamasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Bilindiği üzere her alanın kendine özgü kavramları vardır. Dolayısıyla bir dili genel olarak çok iyi bilmek, o dil içerisindeki tüm alanlardaki dile hâkim olmak anlamına gelmemektedir. Din Bilimi de kendi terminolojisine sahip olduğuna göre bu alanda çeviri yapanların bu özel dile de aşına olmaları gerekmektedir. Üstelik bu alanda faaliyet gösteren Eliade'ın da kendine has bir dil ortaya koyduğu için bir de onun kullandığı terminolojiyi iyi bilmek gerekmektedir.

Bu tür problemlerin aşılması bizce çevirilerin sadece dil konusunda uzmanlığı bulunan bir kişi tarafından yapılmasından ziyade bir işbirliğine gidilmesiyle mümkün olur. Yani dil konusunda uzman olanla çevirinin yapıldığı alanda uzman olan, ortaklaşa çalışmalıdır. Eğer her ikisi de çevirende mevcut ise zaten problem yok. Fakat ne yazık ki çoğu zaman durumun bu şekilde olmadığı görülmektedir.

Elbette çeviri çok hassas bir konudur. Eğer temel kavramlardan biri zıt anlamıyla tercüme edilirse, çok ciddi bir hata yapılmış olur.

Eliade'ın Türkçeye yapılan çevirilerinde problemleri tespit etmemizin iki sonuca ulaşmasını ümit ediyoruz. Birincisi, yapılan çevirilerinin yeni baskılarında sözünü ettiğimiz eksikliklerin giderilerek yayımlanmasıdır. İkincisi ise Eliade'ın din bilimi çalışmalarını okuyan Türk okurlarının kafalarını karıştırabilecek terminolojik farklılıklar ve yanlışlar konusunda bir nebze de olsa açıklık getirilmiş olmasıdır.